

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Katedra Orální historie – soudobých dějin

Mgr. Markéta Šenkýřová

**Kontrola rozhlasových vln – Československý
rozhlas v 50. a 60. letech**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. Mgr. et PaedDr. Miroslav Vaněk PhD.**

Praha 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně Univerzity Karlovy a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze, 21. května 2010

Mgr. Markéta Šenkýřová

Poděkování

Děkuji doc. PaedDr. Miroslavu Vaňkovi, Ph.D. za odborné vedení, pomoc a rady při zpracování této práce. Dále velký dík patří vedoucí Archivních a programových fondů Českého rozhlasu Mgr. Evě Ješutové a vedoucímu Tvůrčí skupiny elévů a zvukovému mistrovi doc. Tomáši Zikmundovi za aktivní pomoc při vyhledávání narátorů.

Poděkování patří také všem lidem, kteří poskytli autorce rozhovor, a umožnili tak vznik této práce zvolenou metodou orální historie.

Anotace

Diplomová práce má za cíl objasnit a prokázat cenzorské praktiky komunistického režimu v Československém rozhlasu. Skrze vzpomínky narátorů demonstruje, jakým způsobem bylo ovlivněno vysílání Československého rozhlasu po jeho převzetí Komunistickou stranou v roce 1948, a to jak z pohledu provozně-technických pracovníků, tak redaktorů. Historická zkušenost narátorů je zasazena do kontextu již známých událostí, doplněna publikovanými statěmi i prameny, včetně těch z rozhlasového archivu.

Klíčové pojmy

Český rozhlas,

veřejnoprávní vysílatel,

vysílatel veřejné služby,

cenzura,

Hlavní správa tiskového dohledu,

kontrola domácího vysílání,

rušení zahraničního vysílání.

Synopsis

The aim of this diploma paper is to explain and demonstrate censorial practice of the communist regime in the Czechoslovak Radio. The paper demonstrates via narrators' memories the way the transmission in the Czechoslovak Radio was affected after its takeover by the Communist Party in 1948, namely on the part of both the operational technical staff members and editors. Historical experience of narrators is presented in the context of formerly known events amended by published articles or sources including those of radio archive.

Key terms

Czech Radio,
statutory broadcaster,
broadcaster of public service,
censorship,
Main Administration for Press Control,
control of national broadcast,
jam of foreign broadcast.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. CENZURA – VŽDY A VŠUDE	11
1.1 Autocenzura.....	12
1.2 Propaganda	13
2. ROZHLAS – OD AMATÉRŮ K PROFESIONÁLŮM.....	14
3. CENZURA PŘED ROKEM 1945.....	17
3.1 Německá kontrola rozhlasových vln	18
4. CENZURA 1945 - 1948	21
4.1 (Ne)komunistická kontrola vln.....	23
5. CENZURA 1948 - 1953	24
5.1 Nová, tvrdší kontrola rozhlasových vln.....	25
5.1.1 Systém kontroly rozhlasových vln.....	26
5.1.2 Zpravodajství.....	27
5.1.3 Rozhlasové vzdělávání.....	29
5.1.4 Rozhlasové umění	30
5.2 Informační monopol režimu	30
6. CENZURA 1953 - 1960	32
6.1 Pracovní metody HSTD.....	33
6.1.1 Problematika obecného zájmu	34
6.2 HSTD: Od prvních krůčků k propracovanému systému.....	34
6.3 Kontrola rozhlasových vln praktikami HSTD.....	37
6.3.1 Bitva o éter - autocenzura a zpožděné vysílání.....	42
6.3.2 Bitva o vlny – rušení zahraničního vysílání.....	44
7. UVOLNĚNÁ KONTROLA - 60. Léta.....	49
7.1 Zákonné změny mediální sféry.....	50
7.2 Uvolněná kontrola rozhlasových vln.....	52
8. NOVÉ POŘÁDKY, STARÉ PRAKTIKY PO SRPNU 1968.....	58
8.1 Opětná důsledná kontrola vln.....	60
ZÁVĚR.....	64
EDIČNÍ POZNÁMKA	67
LITERATURA A DALŠÍ ZDOJE	68

ÚVOD

Kontrolu toho, co má či nemá být sděleno, zná lidstvo od nepaměti. Určitá forma cenzury je vždy více či méně definována kontextem doby, společenskými poměry nebo osobou vlastníka daného média. Média, ať o nich mluvíme jakožto o moderních nosičích informace nebo i prastaré formě ústního sdělení, měla vždy moc a vliv. Proto se od nepaměti stávala středobodem zájmu zejména mocenských elit. Je tedy zřejmé, že média mají nemalý podíl na socializaci jedince, potažmo celé společnosti a vztahů v ní probíhajících. Mají moc lidem vtisknout společenské hodnoty a normy, což vede k nemalým snahám o jejich ovládnutí, kontrolu a využití.

Podle předního teoretika mediální komunikace D. McQuaila je moc médií „*potenciál do budoucnosti nebo konstatování, že za určitých okolností mohou média dosáhnout určitých účinků*“ (McQuail, 1999, s. 368). Mít moc tedy znamená mít schopnost něco udělat, ale neznamená to nevyhnutelně ji využít. Je tedy nutné rozlišovat, co média teoreticky udělat mohou a co skutečně dělají.

Média tedy dokážou být jak subjekty, tak objekty jakéhokoli druhu moci. Jsou totiž nevyhnutelně spjata s převládající politickou a ekonomickou silou. Přitahují pozornost veřejnosti, dokážou přesvědčit v názorech a otázkách víry, ovlivňují chování celé společnosti, zprostředkovávají výklad reality, rychle a obsírně informují apod. Koneckonců i to, že veřejnost vyžaduje informace o tom, jak média fungují, že se zákonodárci snaží nejrůznějšími způsoby regulovat média, nebo že se politici snaží proniknout do médií coby manipulátoři jejich obsahu, ať už jako debatéři v různých politicky laděných programech nebo jako členové dozorčích rad, nasvědčuje tomu, jakou mají média „moc“ (Jiráková - Köpplová, 2003, s. 134 – 142).

Pro moc a vliv médií proto elity vyvíjejí maximální úsilí o kontrolu nad vysílaným obsahem. Především totalitní režimy po celém světě investovaly nemalé peníze do „obran“ před nepřátelskými, rozuměj režimem nekontrolovanými, sdělovacími prostředky. Ne jinak tomu bylo i v Československu 50. a 60. let 20. století. Intenzita cenzury ve východoevropských zemích v poválečném období kolísala a postupně se vyvíjela z cenzury příkazu, kterou národ znal především z tvrdé a otevřeně trestané cenzury německé okupace, ke spíše tradiční cenzuře zákazu.

K zásahům do obsahu informace tedy docházelo jednak před tím, než se na veřejnost dostala, pak hovoříme o cenzuře preventivní, jednak i po vydání, to jde

o cenzuru následnou. Obě formy jsou prostředkem, který totalitní režim hojně a rád využívá. Jinak tomu nebylo ani v Československu od poloviny 20. století po celých padesát let. Totalitní a posléze autoritativní režim selektoval informace k upevnění ideologie a stability mocenské pozice. Cenzura společně s propagandou se stala jedním z jeho nejsilnějších pilířů. Nutnost kontroly nad propagačními, informačními a agitačními prostředky vedla například k razantnímu snížení počtu deníků¹. Masovým sdělovacím prostředkem se ale po válce stal především rozhlas. Proto se pozornost cenzorů musela nutně stočit audiální směrem. Vnikly propracované strategie kontroly všeho, co se do vysílání mohlo dostat, všech, kteří měli s vysíláním co do činění, i toho, co se mohlo na střední, potažmo krátké vlny dostat zvenčí. Byť se toho o historii Československého rozhlasu napsalo mnoho, reálný popis toho, co se uvnitř této instituce dělo, jak pracovali redaktoři a jak na několikastupňovou kontrolu reagovali při své práci, stále chybí. A právě to by chtěla tato práce pomoci podkrýt. Rozhodně ale není autorčinou ambicí podat detailní svědectví o tom, co se v 50. a 60. letech minulého století v rozhlase dělo. I proto, že to s odstupem tolika let to již není v celém rozsahu možné.

Autorka využila při objasňování historického prázdna metodu orální historie. Vědní obor, který sice v zahraničí zažívá rozkvět, v Česku je ale stále prací jen malé skupiny odborníků. Přesto má orální historie dlouhou tradici: vědomé využití ústních sdělení je přičítáno už Hérodotovi. I Thukydides při psaní dějin peloponéské války zpovídal její přímé účastníky, aby svému svazku vdechnul co nejvíce informací. A v neposlední řadě i Kosmova Kronika česká vznikla na podkladu ústní tradice a vyprávění svědků. Rozmach psaných dokumentů a později i sériově tištěných textů upozadil využití pamětníků coby zdroje historických skutečností. Vzestup orální historie coby metody, která se k ústní tradici vrací, přišel až s vynálezem a rozšířením nezbytné záznamové techniky (Otáhal 1999, s. 31).

Orální historii lze definovat jako řadu už propracovaných, ale stále se vyvíjejících postupů, díky nimž se badatel vyplňuje prázdna místa historie. Jde o metodu založenou na ústním sdělení narátorů, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně

¹ Z původních 37 v roce 1947 jich o šest let později existovalo pouhých 11. Čím menší počet, tím lepší kontrola. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 18)

o zkoumaném problému obecně (Vaněk 2007, s. 11). Podle dané definice i termínu orální historie lze tedy vyvodit, že technikou získávání informací jsou nahrané rozhovory s narátory, respektive jejich přepisy. Práce badatele tedy závisí na paměti narátora, která může skýtat významné vzpomínky klíčových elit i obyčejných svědků zkoumané doby nebo fenoménu.

Orální historie je tedy metoda kvalitativní, která pokládá za plnohodnotný zdroj informací lidskou paměť, aniž by se snažila její obsah zobecnit skrze postupy kvantifikující. Rozhovory vycházejí z přímého prožitku dotazovaného, jsou ovlivněny časovým odstupem, osobními motivy respondenta i prostředím, ve kterém vznikají. Historická hodnota výpovědi je tedy determinována a je nutné na ni nahlížet jako na pramen silně subjektivní (Vaněk 2007, s. 20 - 21). Při analýze získaného materiálu se tedy tyto skutečnosti musí brát na zřetel, přesto není nutné informace ihned ztracovat. Jde o neoddělitelnou součást a nepostradatelnou hodnotu, kvůli které jsou rozhovory primárně nahrávány. Mluvený projev má ale oproti psanému i velké přednosti. Zatímco při psané formě pisatel často myslí na kontext, v jakém bude jeho výpověď interpretována, a proto má tendence k zobecňování, přemýšlení nad volbou slov a přepisování, mluvená forma je daleko spontánnější. Vyprávění jako forma sdělení přímo vybízí narátora k ožívování historie a vybavování si někdy zprvu banálních detailů, které pak dokreslují obrysy již známé „velké“ historie (Vaněk 2004, str. 19).

Středobodem orální historie není ale pouze sběr dat, respektive následný přepis, je to hlavně interpretace nashromážděných sdělení. S pouhým chronologickým seřazením vzpomínek do časové osy se orální historik spokojit nemůže, byť nahraná vyprávění jako taková určitě znamenají přínos dosavadnímu poznání. Je to ovšem polovina práce: interpretaci je nutné chápat jako metodicky kontrolovanou snahu o pochopení obsahu sdělení. Konečnou fází je ale vyhodnocení rozhovoru, je nutné podrobit informace nejen porovnání v rámci jednoho vyprávění, ale taky navenek s již známými historickými fakty. Orální historie tak představuje svébytný pramen, který slouží jako doplnění mezery v pramenech jiného druhu (Otáhal 1999, s. 38).

Následující práce tedy využívá výpovědi narátorů, které vyplňují bílá místa v dostupných pramenech. Najít pamětníky, kteří zažili onu dobu v Československém rozhlase, aktivně v ní pracovali a pamatují si okolnosti důležité pro tuto práci, nebyla ale věc jednoduchá. Od převzetí rozhlasu v roce 1948 uplynulo víc než 60 let, i pamětníků let padesátých je stále méně a ochota hovořit o tak dávné době s přibývajícím věkem stále upadá. Přesto někteří redaktoři či techničtí pracovníci svolili

a svoje vzpomínky věnovali této práci. Zkontaktovat ale pracovníka Hlavní správy tiskového dohledu jakožto reprezentanta přímé cenzurní praxe v 50. a 60. letech se už nepodařilo. Přispěl k tomu jednak fakt, že mnozí z nich již kvůli časovému odstupu nežijí, jednak skutečnost, že většina materiálů s jejich jmény, čísly či jiným označením byla skartována, tudíž jsou tito lidé dnes již téměř nedohledatelní. Citace získaných narátorů prostupují většinou práce. Autorka ale také kvůli chybějící části badatelského vzorku využívá studií a pramenů od kolegů, kteří se cenzuře také věnovali.

Zde je nutné podotknout, že práce se zaměřuje především na cenzuru v Československém rozhlase. I když kontrola informací, potažmo společnosti, prostupovala i jinými médii, neklade si tato práce za cíl všechny tyto společenské roviny postihnout.

1. CENZURA – VŽDY A VŠUDE

Slovo cenzura pochází z latinského „censor“, je tedy odvozeno od starořímského označení úředníka, který sčítal obyvatele a dohlížel na morálku. V moderním pojetí vystihuje v oblasti tisku, vědy a kultury „*mocenský nástroj ke kontrole informací určených k veřejnému šíření*“ (Osvaldová – Halada a kol. 1999, s. 34).

Cenzuru chápeme jako regulaci informací a jiných vyjádření k předem určeným hodnotám. Pokládá se za ni obvykle „*přímý zásah, úplné nebo částečné odstranění, popřípadě přepracování materiálu, který se cenzorovi nezamlouval*“ (Burton – Jiráček 1997, s. 132). Cenzor tedy uplatňuje moc, kterou byl od svého zřizovatele nadán. Jedná tedy podle předem daného mandátu tak, aby jím vykonávaná praxe sloužila účelu, který byl již definován.

S cenzurou se lidé setkávali už od pradávna. Vždy závisela na tradicích, zvycích, tabu a zákonech dané společnosti, které regulovaly vzorce chování jejích členů. S nástupem křesťanství coby státní ideologie západního světa se rozvinula především církevní cenzura. Její první známky jsou patrné už v roce 325, kdy byl zakázán Áriův spis Thalius. Na konci 5. století pak následovala první formulace indexu zapovězených knih (Končelík 2004, s. 26).

Rozmach přišel ale až s vynálezem knihtisku v polovině 15. století. Tehdy se církevní i světská moc začala obávat účinku knih na běžné obyvatelstvo. A svoboda vyjadřování se stala tématem politickým. Tehdejší elity se snažily ovlivnit informace, které se k mase dostat mohly a nesměly. Jednalo se tedy o cenzuru preventivní, jejímž příkladem byly mnohé dekrety zakazující především volnomyšlenkářské, tedy pro církev kacířské knihy². Na tridentském koncilu v polovině 16. století dokonce vznikl tzv. „Index librorum prohibitorum“ čili seznam zakázaných knih, kterým se ustanovila trvalá cenzurní církevní politika, která trvala až do roku 1967, kdy byl seznam papežem Pavlem VI. zrušen (Jiráček 2003, s. 155).

V přístupu k politické moci a kontrole informací se v polovině 50. let 20. století zřetelně vymezily dvě linie, které se vyznačovaly základními ideologickými tezemi společnosti. Jedná se o model liberální, který chápe roli médií vůči mocenským elitám

² Například cenzurní opatření papeže Sixta IV. z roku 1479, cenzurní edikt mohučského arcibiskupa Bertholda von Henneberga (tento edikt byl vydán v místě vynálezu knihtisku) nebo bulu „Contra impressores reprobatorum“ papeže Inocence VIII. z roku 1487, která byla později ještě mnohokrát obnovena a zpřísněna.

jako kontrolní a opoziční, a model autoritářský³. Ten média chápe jako služku vládních elit, neboť cenzura zde navazovala na princip absolutní moci vládnoucího objektu (Končelík 2004, s. 27). Totalitní režimy tak zaváděly důmyslný systém kontroly, řízení a ovlivňování obsahů médií ve snaze regulovat jejich účinky. Prioritou pro státy s takovými režimy bylo získat lid pro svou ideologii či alespoň souhlas s daným typem vládnutí. Proto se snažily uplatňovat své cíle právě skrze média a jejich cenzuru, neboť tisk, televize a rozhlas byly i jejich potenciálním nepřítelem, tedy rizikovým faktorem, který je mohl ohrozit. K tomu Jiráček s Köpplovou píše: „*Různé formy institucionálního výkonu kontroly médií – cenzury – vycházely z teze, že distribuce informací je jedním ze základních nástrojů řízení společnosti a projevem moci. Občan nemůže vědět všechno, pouze to, co má a musí vědět. Stát diriguje šíření informací podle klíče daného jeho politickou koncepcí.*“ (Jiráček 2003, s. 156)

Cenzuru je tedy nutné chápat v kontextu současné společnosti jako vědomý a tudíž záměrný, institucionalizovaný a politicky motivovaný zásah státní moci do tvorby a šíření informace. V širším slova smyslu jde o jakoukoli kontrolu informace, v užším pojetí potom o dohled nad šířením mediálních obsahů. Podle kontroly médií rozlišujeme předběžnou cenzuru uplatňovanou ještě před vydáním informace, následnou cenzuru, která mířila na už zveřejněné informace, a průběžnou cenzuru, což je označení pro kontinuální kontrolu, tedy preventivní i represivní zároveň. Odlišné pojetí chápe cenzuru předběžnou jako kontrolu před finální formulací obsahu, průběžnou mezi formulací a zveřejněním a následnou uplatněnou po multiplikaci informace (Končelík 2004, s. 26).

1.1 Autocenzura

Skrytou formou cenzury je autocenzura. Pro jedince samého znamená, že z vlastního popudu nesděljuje některé informace, názory nebo hodnoty, které by nebyly v souladu s nastavenými pravidly, hodnotami a názory společnosti. Je prováděna pod hrozbou sankcí za nepřípustné chování. I když podle Končelíka „*lze jen těžko dokázat vliv kontextu na rozhodování autora.*“⁴

³ Později nazývaný sovětský model.

⁴ In Končelík 2004, s. 26

Autocenzura je považována za jistý druh sebereflexe. V dobách nejtvrděší cenzury v Československu hrála klíčovou roli. Pracovníci médií a kultury z obecného života měli povědomí o tom, co je přípustné a co ne, přesto se často pohybovali na hranici zákazů, proto pro ně autocenzura skýtala jedinou možnost, jak „přežít“, což nastíní další text.

1.2 Propaganda

Stejně jako se mocenské elity snaží ovlivnit obsah médií omezením jejich volnosti, zaměřují se ty stejné elity na ovládnutí obsahu sdělovacích prostředků pro působení ve svůj prospěch. Jak se ve výkladovém slovníku socialistické žurnalistiky z roku 1977 píše: *„Propaganda je politicky angažovaná činnost. Jejím cílem je přesvědčovat veřejnost o správnosti určitého světového názoru, vědeckých poznatků a určité politiky. Je do značné míry činností výchovnou, opírající se o jednotu ideologie, politiky a vědy. Objasňování nové situace musí být aktuální, srozumitelné, přesvědčivé a přitažlivé. Používá různého stupně racionálního a emocionálního sdělení, atraktivnosti ve využití formálních prostředků.“*⁵

Propagandou se tedy rozumí manipulace s médii s cílem dosažení společenské kontroly. Cenzura a propaganda vychází z předpokladu, že média jsou silný společenský faktor, který může významným způsobem ovlivnit postoje a chování celé společnosti, v níž působí (Jirák 2003, s. 156).

Stejně jako s cenzurou i s propagandou se lidé setkávali od nepaměti. Termín propaganda se ovšem poprvé začal používat až v 17. století, kdy katolická církev vyvíjela snahy eliminovat vliv reformace. Z toho důvodu vznikla církevní instituce „Congregatio de propaganda fide“, která měla šířit katolickou víru a zároveň vymítit kacířství. Negativní nádech propagandě dalo i spojení s totalitními režimy 20. století (Jirák 2003, s. 157).

⁵ Dostupné k 2. 9. 2010 na <http://www.totalita.cz/ip/tp.php>.

2. ROZHLAS – OD AMATÉRŮ K PROFESIONÁLŮM

První experimenty s rozhlasovým vysíláním se v Evropě datují ještě před První světovou válkou⁶. Skutečný rozvoj ale přináší až období poválečné. V roce 1919 se pokoušejí českoslovenští amatéři přenášet mluvené slovo a hudbu skrze petřínský vysílač. V říjnu o tři roky později už pomocí vojenského vysílače ze stejného místa vysílají hodinový program recitace, zpěvu a hry na housle.

Přispěli k tomu bezesporu i američtí radioamatéři, kteří v roce 1921 objevili možnost vysílání na krátkých vlnách. 2. listopadu stejného roku potom startuje první pravidelné rozhlasové vysílání na světě – americké stanice KDKA společnosti Westinghouse z Pittsburghu. A Češi na sebe nenechávají dlouho čekat.

Dva roky příprav, schvalování potřebných zákonů a v neposlední řadě pokusů v podobě třeba přenosů veřejných koncertů uzavřel 18. květen 1923. Ve 20:15 se ozvalo první slovo pravidelného rozhlasového vysílání v Československu. Provozovala ho z kbelského letiště v Praze soukromá společnost Radiojournal, která ale byla právně ustavena až v červnu⁷. Provizorní studio bylo zřízeno v plátěném stanu zapůjčeném od „Prázdninové péče o mládež“, později bylo přemístěno do dřevěného přístěnku budovy. Kapacita vysílání byla nevelká: vysílalo se na středních vlnách pouhou hodinu denně od 20:15 do 21:15 a to především hudba, poté také velmi krátké zpravodajství nebo předpovědi počasí (Köpplová a kol. 2003, s. 9 - 11).

Do konce roku Radiojournal rozšířil svoje zpravodajství o burzovní zprávy a od nového roku nastoupil Adolf Dobrovolný, první hlasatel na plný úvazek. Ten z denního tisku vybíral zprávy a pak je předčítal do mikrofону. Až od dubna roku 1924 začala rozhlasové zpravodajství připravovat Československá tisková kancelář. Během následujících měsíců se do vysílání postupně začleňovaly další programové novinky – od sportovních, kulturních nebo i společenských akcí až k politickým zprávám⁸.

⁶ V roce 1913 se kromě německé firmy C. Loren pokoušeli o přenosy mluveného slova i na Vysoké škole technické v Praze.

⁷ Ustavující valná hromada Radiojournalu, která měla statut společnosti s ručením omezeným, se konala 7. 6. 1923. Licenci na provozování rozhlasového vysílání dostala až o měsíc později. Hlavními podílníky byli ředitel společnosti pro výrobu a dovoz přijímacích aparátů Radioslavia Ladislav Šourek (vlastnil 51%), dále elektrotechnik a podnikatel Eduard Svoboda a novinář Miloš Čtrnáctý (Köpplová a kol. 2003, s. 11).

⁸ Např. 3. 4. 1926 byl napojen na rozhlas parlament.

Čím víc měl rozhlas abonentů, tím více mohl investovat do svého programu, vybavení i sídla. Zároveň se ale pomalu začal rozrůstat i o další vysílače a samostatná studia po republice.

Zásadní zlom v organizaci Radiojournalu přišel v roce 1925. Zatímco původní uspořádání společnosti s ručením omezením se omezovala na základní kapitál 500 000 Kčs a jeho vlastníky byly soukromé osoby, 4. července na rozhlasovou scénu vstupuje stát. Navyšuje základní jmění Radiojournalu na milion korun a prostřednictvím České pošty odkupuje celých 51% podniku. Následují změny ve statutárních orgánech, nových funkcí se ujímají noví lidé (Ješutová a kol. 2003, s. 38).

V polovině 30. let začínají experimenty s vysíláním na vlnách krátkých. To směřuje nejdříve především do zahraničí. Nejedná se o vysílání v cizím jazyce, ale o program pro Čechy a Slováky, kteří žili mimo svoji zem. V září 1936 pak krátkovlnné šíření rozhlasu éterem slavnostně startuje z Poděbradského vysílače i pro Československo⁹. Koncem roku 1938 tak měl rozhlas osm středovlnných vysílačů, na kterých vysílal v průměru 13 hodin denně, tedy téměř 30 000 hodin ročně, a jeden krátkovlnný, který byl v provozu 5000 hodin ročně. Budování obranné linie Československa na konci 30. let se promítlo i do programu a statutu rozhlasu. Už v květnu 1938 byl Radiojournal zařazen mezi podniky registrované v zájmu obrany státu, což pro běžnou praxi znamenalo, že se schůzí jednatelského sboru vždy účastnil i zástupce ministerstva obrany a že se do programu ve větší délce a častěji dostávala témata věnovaná protiletcké obraně a branné výchově (Ješutová a kol. 2003, s. 105-106, 141).

Zvrat nastal i ve vysílání rozhlasu. Od samých počátků se kvůli technickému vybavení vysílalo především živě, tzn. bez možnosti předtočených reportáží. Do éteru tak šla slova moderátora rovnou, sportovní nebo kulturní akce se přenášely rovnou z místa. Důvodem byla absence záznamových nosičů. Druhá polovina 20. let pak přinesla první možnosti záznamu i do rozhlasové tvorby. Rozhlasové reportáže se natáčely na speciální voskové desky¹⁰. Nahrávky měly stopáž 5 – 7 minut a mohly se přehrávat pouze 7 – 10 krát. Vše delší se muselo vysílat tzv. živě. Až v prosinci 1938 přichází zlom – Radiojournal začal používat magnetofonová zařízení a ta konečně umožnila natočený materiál stříhat. (Köpplová a kol. 2003, s. 42).

⁹ Za německé okupace ale bylo krátkovlnné vysílání rozhlasu zakázáno (Köpplová a kol. 2003, s. 39).

¹⁰ První reportáž natočenou na voskový nosič byla reportáž z fotbalového utkání ČSR-Jugoslávie. Autorem byl redaktor Josef Laufer. Stalo se tak 3. října 1926 (Köpplová a kol. 2003, s. 33).

Na podzim téhož roku po podpisu Mnichovské dohody rozhlas ztrácí nejen víc než 350 tisíc posluchačů, ale také dva ze svých vysílačů v Moravské Ostravě a Košicích a také svoji prozatím jasně vytyčenou vysílací linii. O měsíc později byl vysílač Praha II Mělník vyčleněn pro propagační státní a hospodářskou činnost. V listopadu pak byl zřízen post dozírajícího komisaře pro rozhlasové projevy, který postupoval podle nařízení vlády a měl za úkol usměrňovat program Radiojournalu, vyjma zpravodajství Česká tisková kancelář – ČTK (Köpplová a kol. 2003, s. 40-42).

28. prosinec 1938 přináší změnu názvu Radiojournalu. Valná hromada posvětila nové označení Česko-slovenský rozhlas, spol. s r. o. Název ale nevstoupil v platnost, protože označení nestihlo být zaneseno do rejstříku kvůli okupaci Československa. A rozhlas byl reorganizován. Do jednatelského sboru nastoupilo deset lidí, z čehož 8 jmenovala vláda. Vrcholná exekutiva tak získala podstatný vliv nad programem i personálními otázkami. Zároveň se její úředníci dostali do vrcholného vedení rozhlasové společnosti (Köpplová a kol. 2003, s. 42).

Tak se otevřela cesta mocenské elity k možnosti zákonného ovlivňování rozhlasu, aby média s potenciálem ovládnout masy. To platilo nejen pro nacistický režim, ale i v poválečné komunistické totalitě.

3. CENZURA PŘED ROKEM 1945

V českých zemích lze hovořit o kontrole obsahu médií až s rozvojem prvních novin na konci 18. století. Částečné uvolnění žurnalisté zažívali za osvícenské vlády Josefa II., po jeho smrti svoji volnost opět ztratili a to až do poloviny 19. století. Rok 1848 sice přinesl zákonné zrušení cenzury, po potlačení revolučních idejí se ale společnost, tedy i média, vrátila opět ke starým pořádkům. Absolutistický tiskový zákon z roku 1851 byl nahrazen liberálním o jedenáct let později, který s menšími změnami z roku 1868 a 1894 převzala v roce 1918 nově vzniklá Československá republika¹¹.

Nová ústava z roku 1920 zaručovala svobodu tisku, přesto další stále platné rakousko-uherské zákony umožňovaly případný mocenský zásah. A i následně vydané právní předpisy jako zákon o mimořádných opatřeních z téhož roku, malý tiskový zákon z roku 1933 a o tři roky pozdější zákon o obraně státu umožňovaly uplatnit mimořádná opatření v době zvýšeného ohrožení republiky. Právě na této platformě mohla vzniknout za branné pohotovosti v roce 1938 Ústřední cenzurní komise.¹²

Na počátku okupace, stejně jako za II. republiky, vykonávali dozor nad médii úředníci tiskové služby. Působili přímo v redakcích a byli úzce spojeni s okresními nebo policejními orgány. Média přímo podléhala speciální skupině pro tisk kulturně-politického oddělení Úřadu říšského protektora. Po válce bylo obnoveno zákonné prostředí z doby před rokem 1938, v otázce organizace rozhlasu dokonce k původnímu členění z roku 1925. Přesto období po roce 1948 opět vrátilo cenzorské praktiky autoritářského režimu, tentokrát mocenského monopolu komunistické strany (Končelík 2004, s. 27-29).

¹¹ Mezi lety 1914 a 1918 byla média podřízena výjimečnému režimu.

¹² Do té doby a po skončení branné pohotovosti prováděly cenzuru tzv. tisková dozorcí služba a státní prokuratura.

3.1 Německá kontrola rozhlasových vln

Po okupaci se rozhlas dostal do područí nacistického režimu¹³. Vysílače převzali Němci, vědomi si významu celé instituce. Společnost správně podléhala tiskovému odboru Úřadu říšského protektora, tak aby se rozhlas se svým mediálním potenciálem mohl stát jedním z prostředků Hitlerovy propagandy.

V červnu 1939 proběhla rozhlasová „očistná“ akce od zaměstnanců neárijského původu i pro režim problémového založení a zároveň byla ustanovena rozhlasovým oběžníkem nová cenzurní praxe. Do vysílání se nesmělo dostat nic, co by dříve nebylo schváleno kontrolorem a opatřeno jeho razítkem či podpisem. Schvalování podléhaly jak texty reportáží, pásem nebo her, tak do písemné podoby převedená slova písní. Na konci srpna pak premiérský dekret zavedl komplexní politický dohled nad veškerým rozhlasovým vysíláním, přípravou a výrobou, jakožto personálním obsazením rozhlasu. Tento dohled zajišťoval vedoucí programové služby, jemuž podléhalo veškeré vedení rozhlasu a který se řídil pokyny Tiskového odboru Prezidia ministerské rady. Od 1. září pak mimořádné nařízení zakázalo poslech zahraničních vysílačů¹⁴, za což hrozil trest vězení. Za šíření takového vysílání pak tresty mnohem vyšší nebo až smrt¹⁵. A konec roku 1939 se nesl v duchu podrobného rozpracování cenzurní praxe, vymezení kompetencí české a německé cenzury, ustanovení pravidel pro poslechovou kontrolu při vysílání či archivaci textů. (Köpplová a kol. 2003, s. 45 - 47).

1. března 1940 pak vzniká nová struktura cenzurní praxe. Tzv. programová intendantura ovlivňovala program vysílání jednak stanovováním svých kritérií obsahu, tak následnou kontrolou. Aby cenzori neopomenuli nic, co šlo do éteru, vznikly v rámci rozhlasu jednotlivé cenzorské sekce – odbory slovesný, hudební, vzdělávací, odbor pro reportáže a odborné rozhlasy. Zodpovědný za ochranu a uplatňování zájmů nastolené diktatury byl odpovědný intendant¹⁶, pod něj pak spadalo samostatné cenzurní oddělení, z kterého byl do každého výše zmiňovaného odboru nedelegován cenzurní referent. Ten

¹³ Už 16. 3. 1939 vysílal rozhlas přenos z Hradu, ve kterém Ribbentrop vyhlásil Protektorát Čechy a Morava. A další následovaly: 19. 3. reportáž z přehlídky německých vojsk na Václavském náměstí, 11. 4. 1939 přenos z Rudolfiny o založení Národního souručenství apod. (Köpplová a kol., 2003, s. 44 - 45).

¹⁴ V pozdějších letech se přidalo i české vysílání ze Sovětského svazu a Spojených států amerických (Hlas Ameriky).

¹⁵ Okupační mocenská elita se tak připravila na zahraniční vysílání, které na vlnách BBC odstartovalo o týden později a skončilo až v květnu 1945.

¹⁶ Dřívější vedoucí programové služby M. Kareš.

potom tomuto oddělení pravidelně podával informace o připravovaném programu nebo změně vysílání a cenzurní oddělení potom všechny rozhlasové výstupu posuzovala z hlediska nastavených pravidel (Köpplová a kol. 2003, s. 48).

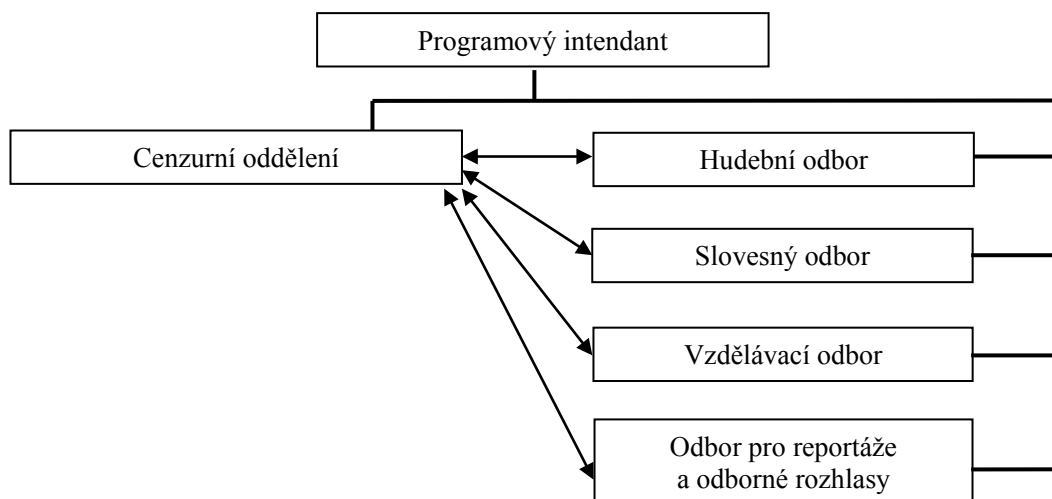

Schéma č. 1, Systém cenzury od 1. 3. 1940

Všechny pořady rozhlasu tak byly cenzurovány hned třikrát – nacistickými a protektorátními kontrolory a pak ještě německou odposlouchávací službou. Později bylo dokonce nařízeno jen schvalování projevů natočených na desku, aby cenzoři mohli porovnat psaný text s mluveným, popřípadě do hodnotících kritérií zahrnovali ještě způsob projevu redaktora či moderátora. S přípravou přechodu rozhlasu do systému říšských sdělovacích prostředků se obsahová cenzura ještě zостřila. Z programu mizely české obsahy a byly nahrazovány německými. (Ješutová a kol. 2003, s. 160).

I v protektorátu mocenská elita musí bojovat se nechtěným zahraničním vysíláním. Za příjem cizích vysílání hrozí vysokými tresty vězení nebo i smrtí. Přesto zahraniční program na krátkých vlnách jak ze západní Evropy nebo Spojených států amerických, tak z východu, ze Sovětského svazu, poslouchá nemalé procento okupovaných Čechů. V roce 1943 do čela poštovní správy dosedá německý ředitel, který na situaci musí reagovat: nařizuje zlikvidovat z přijímačů krátkovlnná pásma a vybudovat síť rušiček zahraničního vysílání (Köpplová a kol. 2003, s. 53 – 54).

Od července 1944 se situace na okupované české mediální scéně, a tedy i v rozhlase, začíná pomalu uvolňovat. Dochází ke změnám rozhlasové koncepce a do

vysílání se dostává například více koncertů nebo rozhlasových her. Uvolnění se ale rozhodně netýkalo zpravodajských a publicistických pořadů. V těch stále několikastupňový systém cenzury dbal na dodržení nastavené linie a netoleroval jedinou odchylku. Ta přišla až v květnu 1945, kdy během Květnového povstání pražského lidu přešel tehdy stále ještě Němci formálně ovládaný rozhlas na stranu Čechoslováků, kdy se vzepřel cenzuře, začal vysílat česky a to i přes obsazení rozhlasu německými vojáky a následnou událostí, která vešly ve známost jako „bitva o rozhlas“.

4. CENZURA 1945 - 1948

Období po roce 1945 přineslo zásadní přebudování celého mediálního systému: ekonomické principy šly stranou, stejně jako bylo vyloučeno soukromé vlastnictví (Jirák – Köppllová 2003, s. 45).

Před druhou světovou válkou existovala pouze cenzura preventivní vykonávaná úředníky ministerstva vnitra. Po osvobození v roce 1945 se mediální společnost vrátila k normám, které platily před rokem 1938. Politické strany ale neuplatnily dřívější cenzurní praxi – cenzura tak prakticky neexistovala (Končelík 2004, s. 29).

Jediným cenzorem mohly být politické strany a jejich koaliční uskupení Národní fronta. Ty ale preventivní cenzuru neprovozovaly. S rozrůstajícím se politickým diskursem stran vznikaly spory mezi politickými stranami o zneužívání svých listů. Ty se dostávaly jak do Národní fronty, tak do vlády. Asi nejznámějším projevem se stal spor tehdejšího komunistického ministra informací Václava Kopeckého a předsedy lidové strany Jana Šrámka z listopadu roku 1945. V něm Kopecký obviňoval Šrámka z propagace fašismu. Hrozil, že časopis zakáže. Jak řekl, tak taky udělal a na přechodnou dobu vydávání časopisu pozastavil (Kaplan – Tomášek 1994, s. 8).

Možnost dalšího zlovolného aktu ministra informací vyvolala ve vládě požadavek znovuzavedení a ukotvení nařízení o cenzuře tisku do právního systému. Projednání tohoto úkolu dostalo na starost ministerstvo vnitra, které ovšem návrh obnovy cenzury v podobě předokupačních zákonů nedoporučilo. Zároveň ale potvrdilo nutnost dohledu nad tiskem a navrhlo, aby ho vykonávaly správní úřady Bezpečnosti a soudu, tedy tiskové komise a úřady spadající pod ministerstvo vnitra. Ani tato praxe se ale nakonec neujala. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 9.)

Vzájemná obviňování ze zneužívání tisku tak pokračují i v následujících letech. Na sklonku roku 1947 se ale situace mění. Nekomunističtí ministři si ji uvědomují: tisk sice oficiálně cenzurován není, přesto v praxi určitou právně nedefinovanou cenzurou prochází. Na vládě se tedy znovu objevují požadavky na určení přesných a pro všechny platných pravidel. Pod tíhou situace nakonec svůj zpočátku negativní názor na určení cenzurních mantinelů mění i komunističtí ministři. Ti, co byli zásadně proti cenzuře v roce 1946, o 12 měsíců později svůj postoj o 180° otáčejí. Ministerstvo vnitra v listopadu 1947 vydává příkaz ke zvýšené kontrole tisku. Cenzoři mají podchytávat

„závadné“ články o hospodářské tísní, jež vede k hladu nebo pochybnostem o dodávkách ze SSSR. Bedlivým kontrolám nesměly uniknout ani statě s výzvami rolníkům k neplnění dodávkových povinností nebo kritiky dvouletého, respektive pětiletého plánu, spojenecké smlouvy se Sovětským svazem či zlehčování úředních rozhodnutí vlády. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 10.)

Proto už 4. prosince 1947 předsednictvo ÚV KSČ vydává usnesení o sledování tisku, ve kterém se píše: „*Ministerstvo informací jako dozorčí orgán nad tiskem se pověřuje ve spolupráci s ministerstvem vnitra podávati trestní oznámení a vésti evidenci, jak soud vyřizuje takové případy,*“¹⁷ v bodě dvě potom ukládá ministrovi Kopeckému „*vybudovati ve svém ministerstvu zvláštní oddělení, které má soustavně sledovati veškerý tisk a sbíratí materiál, usvědčující tisk z vystupování ohrožujícího veřejný zájem*“¹⁸ a v neposlední řadě „*provokační psaní tisku dělati předmětem politických zásahů ve veřejnosti, ve vládě a v Národní frontě...*“¹⁹

V kontextu citovaného usnesení orgánu jedné z vládních stran je nutné si uvědomit, že se tak dělo bez vědomí a souhlasu ostatních koaličních partnerů a že komunistickou stranu od celkového převzetí moci ve státě, jak se stalo 25. února 1948, dělily ještě necelé tři měsíce.

Po onom jednostranném aktu dochází ke společnému jednání úředníků z ministerstva vnitra a informací. Na něm sice nenacházejí konsenzus nad myšlenkou znovu zavést cenzuru v předválečné podobě, odsouhlasili ale rozdělení pravomocí při kontrole tisku podle následujícího modelu: na ministerstvu informací v přímé podřízenosti ministrovi se zřídí kontrolní orgán, který bude zodpovědný za kontrolu veškerého tisku, bude podchytávat prohřešky, které nahlásí ministerstvu vnitra ke stíhání. Státní bezpečnost každý podnět prověří a případně zahájí trestní stíhání redaktorů; pokud dojde ke hrubému porušení, může časopis zabavit. Za nejzávažnější prohřešky žurnalistů necht' jsou podle dohody považovány kritika dvouletého hospodářského plánu, základní linie vnitřní i zahraniční politiky, věci obrany státu, štvání proti slovanským národům, napadání systému zásobování a vyživování apod. Seznam okruhů, za které mohla být média nebo jejich zaměstnanci trestáni vymezili samozvaní cenzoři velmi široce.

¹⁷ *Usnesení předsednictva ÚV KSČ o sledování tisku* In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, příloha 1, s. 63.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

Zatímco ministerští úředníci jednali po své linii, komunističtí ministři si chtěli vlastní plány pojistit i na vládní úrovni. Záminkou se tak stala kritika „spřátelených“ zemí mířená na adresu lidoveckých a národně-socialistických časopisů. Tehdejší státní tajemník ministerstva zahraničí Vladimír Clementis proto ministry vyzval buď k projednání celé kauzy a navrhnutí případného postihu v Národní frontě, anebo k navržení nového zákona, který by jasně definoval, co napsat možné je a co není. Vláda se k alternativám tajemníka Clementise postavila po svém: přijala oba návrhy. Stížností se měli zabývat poslanci a zároveň předseda vlády Klement Gottwald uložil ministrovi spravedlnosti Prokopu Drtinovi za úkol vypracovat nový tiskový zákon. Ovšem ten je ještě v plenkách, když se v únoru 1948 mění mocensko-politická situace v zemi (Kaplan - Tomášek 1994, s. 11.).

4.1 (Ne)komunistická kontrola vln

Konec okupační cenzury nastal s koncem II. světové války, resp. osvobozením rozhlasu. Jak už bylo v dubnu 1945 v rámci jednání o košickém vládním programu dohodnuto, prozatím měl být dán pod kontrolu ministerstva informací a sloužit jako nástroj budovatelské politiky Národní fronty, respektive nové politické orientaci²⁰. Členové jednatelského sboru ale byli jmenováni vládou. Navíc na ministerstvu informací vznikl rozhlasový odbor, který mohl zasahovat do programové, právní, organizační a technické stránky instituce (Köpplová a kol., 2003, s. 56).

Kritika nestrannosti rozhlasu se ozývala ze všech stran. Angažovanost na podporu vládní politiky i názorů jediné strany, KSČ, kritizoval parlament i tisk. Ministr Kopecký tehdy výtky oficiálně odmítl, stejně jako ovlivňování programu jinými stranami zastoupenými ve vládě. Prakticky ale připravoval půdu k ještě masivnějšímu podrobení rozhlasu.

²⁰ I zde je tedy možné mluvit o určitém ovlivňování vysílaného obsahu, resp. formě propagandy.

5. CENZURA 1948 - 1953

Cenzura hrála v komunistickém režimu důležitou roli, byla jedním z jeho pilířů. Fungovala nepřetržitě jako důležitá součást stranického řízení hromadných sdělovacích prostředků, kultury a osvěty. V prvních letech se projevovala jako stranická cenzura, v letech dalších přešla do polohy státně stranické. Jak důležitá byla pro komunistickou stranu kontrola nad sdělovacími prostředky, dokazují slova člena ÚV KSČ a ministra informací Václava Kopeckého krátce po únoru 1948: „*Nyní máme v rukou tiskárny, papír, nakladatelství...*“²¹ A nejen to, pevně v nich drželi i další média – rozhlas, muzea, galerie, knihovny..., zkrátka všechno.

Otázky kultury a taky sdělovacích prostředků řešila a kontrolovala tzv. kulturní rada. Tedy orgán zřízený vedením komunistické strany. Záležitostmi se zabývala jen obecně, konkrétní a každodenní kontrolu prováděly kulturně-propagační oddělení při ÚV KSČ a v krajích a okresech. O dohled nad tiskem se staralo tiskové oddělení ÚV KSČ a analogicky krajští úředníci. Oddělení se rychle rozrůstalo: v letech 1948 – 1951 v něm působilo 13 pracovníků plus vedoucí a v dalších dvou letech se jejich počet nezmenšil, ale byli rozděleni do dvou pododdělení – pro tisk a pro rozhlas. Komunističtí úředníci rozhodovali o každém časopise, novinách, o jejich nákladu, o vydání, o zániku nebo o obsahu i vedoucích funkcích či redakčním obsazení. Tak krátce po únoru 1948 zlikvidovala vláda stranický tisk ostatních partají (Kaplan - Tomášek 1994, s. 12 – 13).

Všechny zatím povolené redakce dostaly od tiskového odboru ÚV KSČ obecné směrnice, co je povoleno a co zakázáno na veřejnosti šířit, a zároveň byly referenty útvaru kontrolovány, zda nařízení plní a zda ve svých vydáních zajišťují politiku KSČ. Na pravidelných poradách s redaktory a zástupci vydavatelů úředníci tiskového odboru hodnotili jednotlivé redakční výstupy, projednávali „politické chyby“ a podle nich také vedení hodnotili, případně vyměňovali. Odpovědnost za ideově politický obsah tisku, za přísné dodržování stranické linie a směrnic nesli hlavně šéfredaktoři novin, časopisů, rozhlasu a státní tiskové kanceláře. Pokud si šéfredaktor nebyl jistý, byl povinen si vyžádat stanovisko tiskového odboru ÚV a jím se řídit. Pracovníci tiskového odboru zvláště bedlivě kontrolovali chyby v novinách a rozhlase, které označovali za provokaci a sabotáž ze strany nepřátel režimu, i když se třeba jednalo jen o běžné tiskové chyby.

²¹ In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, s. 12.

Kvůli údajným vnitřním škůdcům proto ústředí KSČ zavedlo institut dohlížecích redaktorů, kteří se své práce ujali od ledna 1951 (Kaplan - Tomášek 1994, s. 14).

Od roku 1952 se komunisté snaží rozdělit stranickou a státní moc, stranické a mimostranické instituce tak, aby byla oslabena mocenská pozice stranického aparátu ve prospěch mimostranických. Proto usnesením č. 17 z 22. dubna 1953 zřídila vláda úřad státního tiskového dohledu – tedy oficiální úřad, který by dohlížel nad cenzurou. Toto usnesení nebylo ale uveřejněno a celý úřad byl veden jako „neveřejný orgán vlády“. Po roce přešel pod ministerstvo vnitra jako Hlavní správa tiskového dohledu. Tehdy se ale vnímání moci opět obrátilo – stranický aparát se opět chopil mocenské pozice a odmítal decentralizaci na mimostranické instituce (Kaplan - Tomášek 1994, s. 15 -16).

5.1 Nová, tvrdší kontrola rozhlasových vln

V 50. letech se občanům Československa měly dostávat informace jen v takové míře a podobě, aby jejich ideologický vliv nebyl v rozporu s oficiální politikou. Jako jeden z prostředků, jak předejít infiltraci nechtěných zpráv ze zahraničí, pokusila se komunistická elita uzavřít všechny možné cesty, kterými by do země mohly proudit. Státní hranice se staly neprostupnými, cenzura kontrolovala veškerou mezistátní listovní poštu, omezen byl i dovoz zahraničního tisku. Československý rozhlas se tak stal jedním z hlavních propagandistických nástrojů strany.

Navíc první vlnu nucených odchodů zaměstnanců z roku 1948, kdy hlavní příčinou byla jejich příslušnost k jiným politickým stranám, následovala vlna další, tentokrát odchod „nespolehlivých“ nebo „nepřizpůsobivých“. Výpovědi dostávali redaktoři i technici, byť jen za soukromé komentáře mimo éter.

Ani rozhlasu, stejně jako celé společnosti, se nevyhnulo „uplatňování sovětských zkušeností“. Za mohutné účasti sovětských poradců byla v roce 1952 provedena jedna z prvních kádrových čistek a následná rozsáhlá reorganizace vedla k omezení tradičních rozhlasových forem a zvýraznění propagandistického působení. Rozhlasové vysílání sice už roku 1948 opanovala budovatelská tematika, 50. léta ji ale ještě posílila a doplnila o časté a rozsáhlé informace o dosažených úspěších, protiválečnou propagandu, reportáže z nejrůznějších prorežimních akcí a projevy komunistických funkcionářů ze stranických zasedání, sjezdů, konferencí a prvomájových oslav KSČ a KSSS. Ty se v prvních letech v celé dvou až tříhodinové stopáži vysílaly celé na prvním

okruhu, přičemž, aby se neznevážil jeho obsah, na druhém rozhlasovém programu byla hrána pouze klasická hudba nebo sovětské či budovatelské písně (Ješutová a kol., 2003, s. 236, 251-255).

5.1.1 Systém kontroly rozhlasových vln

Systém kontroly obsahu vysílání byl na konci 40. a na počátku 50. let několikafázový. Navíc do vzniku Hlavní správy tiskového dohledu v polovině roku 1953 i několikastupňový.

Na vrcholku „hlídací“ pyramidy stál Rozhlasový odbor sekretariátu ÚV KSČ, který vznikl na počátku roku 1951 a za první půlrok svého působení se opravdu činil. Dosvědčuje to zpráva Gustava Bareše, tajemníka ÚV KSČ, z 1. června 1951, která analyzuje období od ledna do dubna. Podle Barešovy statistiky počet poruch na stanici Praha 1 klesl během prvních čtyř měsíců z 256 na 110. I přesto ale soudruh Bareš viděl cestu ke zlepšení. 31% dubnových poruch totiž bylo zaviněno technickými pracovníky a, jak se soudruh Bareš domníval, ty by se daly důslednou kontrolou mezi zaměstnanci odstranit.

Jednalo se o poruchy různého druhu od přerušení vysílání, kdy byl vypnut buď vysílací stroj, nebo rovnou celý vysílač, přes odmlky způsobené nepřipraveným následujícím vysílacím materiálem, nebo omyly, kde například ve španělském vysílání byl založen pásek jugoslávský či v italském německý, až po provokace, které Gustav Bareš popisuje následovně: „... místo písně ‚Padlým hrdinům‘ byla vysílána píseň ‚Až já půjdu do nebe‘; ‚Píseň o Stalinovi‘ byla vysílána pozpátku; slavnost velikonočního míru byla rozbita tím, že několik minut před 12. hodinou byla donekonečna vysílána pohádka místo básně ‚Miliony holubiček‘ a podobně. To, že tyto provokace se opakovaly při slavnostních příležitostech... a že byly způsobeny i přes učiněná opatření, svědčí o tom, že jde o záměrné zásahy reakčních živlů.“²²

Provedená prověrka zaměstnanců, jak píše G. Bareš, ukázala na nutnost vyměnit 22% pracovníků: „Jde o lidi, kteří byli v rozhlase za první republiky, kteří před únorem vyslovovali nesouhlas s lidově demokratickým zřízením a vidí i dnes svůj vzor v soukromém podnikání nebo v západních státech.“²³ Na vysílačích byla podle tajemníka ÚV KSČ situace ještě horší. Navrhované řešení zahrnovalo výměnu více než

²² Zpráva vypracovaná G. Barešem pro K. Gottwalda o závadách v Čs. Rozhlase, In Kaplan – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, příloha 4, str. 67, 68.

²³ Tamtéž, str. 68.

stovky rozhlasových technických znalců za „spolehlivé soudruhy“ ze závodů, kteří měli být systematicky rozmístěni na každé pracoviště.

Uvnitř rozhlasu pak na „čistotu“ vysílání měl dohlížet hned několikvrstevnatý aparát. V první fázi na konci 40. a na počátku 50. let v rozhlase působili dva zástupci programového ředitele, které jmenoval ministr informací a osvěty. Jejich přesné funkce byly "ředitel zpravodajství a politických programů" a "vedoucí ideově-uměleckého úseku." Ze svého mandátu měli dohlížet na to, aby se vysílání neslo dle ideologie a pokynů strany a vlády. Po čase ale ředitel zpravodajství zjistil, že není v jeho silách osobně přečíst a zkontrolovat všechny texty, které do vysílání šly. Proto zřídil při svém sekretariátu skupinu tzv. lektorů, které rekrutoval z mladých redaktorů-komunistů. Jejich úkolem bylo pročíst připravené relace a upozornit ho na sporné nebo dokonce chybné informace a formulace.

S reorganizací programových redakcí podle sovětského vzoru v létě 1952 tato praxe skončila. Byly zrušeny funkce obou zástupců a odpovědnost byla přenesena na hlavní redaktory.

5.1.2 Zpravodajství

V 50. letech Československý rozhlas využíval hlavně zprávy z domácí tiskové agentury ČTK. Ta informace už pečlivě přetřídila na veřejné a neveřejné, popřípadě pod důslednou kontrolou zprávu upravila podle pravidel tehdejších nařízení a předala dál. Tedy i rozhlasu. Jak uvádí tehdejší elév zahraničního vysílání Richard Seeman, byl to hlavní domácí zdroj, se kterým mohli redaktoři pracovat: „*Prakticky jediný informace, který byly, byly informace z ČTK. Tenkrát jiný nebyly. Jsme čekali, až nám to potrubní pošta dodala na takových rozmnožených papírech, z toho se dělaly zprávy. Nebo z tisku, který byl. Chodil tam i zahraniční tisk. Tak z toho se jaksí dělalo.*“²⁴ Jako hlavní zahraniční pramen sloužila sovětská tisková agentura TASS, kterou doplňovaly agentury dalších zemí sovětského bloku, a jako doplněk zpráv dostávali redaktoři ještě tzv. monitor. Jak vzpomíná Richard Seeman, bylo to i samostatné rozhlasové pracoviště: „*...který zpracovávalo různé rozhlasové stanice. Bud' to přeložili, nebo to bylo v češtině a dodali nám to... Oni především monitorovali západní Evropu. Ovšem*

²⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

*to, co se z toho mohlo používat, to prakticky bylo jen pro informaci.*²⁵ Zprávy světových agentur, popřípadě ze západní Evropy totiž do něj zařazovala ČTK. Monitor původně dostávali jen nejvyšší funkcionáři KSČ a ve sdělovacích prostředcích ředitelé a šéfredaktoři.

Zpravodajství počátku 50. let je v rozhlasové historii silně poznamenáno vysíláním politických procesů. Z přijímačů denně zaznívaly hlasy prokurátorů, soudců a, byť v menší míře, obžalovaných. Denně byly zveřejňovány rezoluce "našich pracujících", závodních a odborových organizací, požadujících pro "zrádce" nejtěžší tresty. Neméně důležitou roli hrálo i vysílání reportáží o údajných hospodářských deliktech a následných testech tzv. kulaků v době družstevní kolektivizace. (Ješutová a kol., 2003, s. 256 – 258). Nic z toho se ale tehdy nesmělo vysílat tzv. živě. Všechny zdánlivé přímé přenosy byly předtočené, sestříhané a zkontrolované. A to ať už se jednalo o politické procesy²⁶ nebo státnické akce. Richard Seeman k tomu dodává: „*Nic živýho se nesmělo vysílat. Nejjantastičtější bylo vysílání pohřbu Klementa Gottwalda, to ještě nebylo HSTD, kdy Richard Honzovič mu dali text, kterej musel jaksi číst, a pod to šla originální zvuková kulisa. Tenkrát nebyla žádná televize, aby se to dalo zkontrolovat, tak to bylo šílený: šla kulisa a on to tam jaksi čet jako reportáž. To nebylo možný ani udělat živou reportáž. Tímto způsobem se to všechno kontrolovalo, byla obava, aby třídní nepřítel toho nezneužil a něco tam neřek.*“²⁷

Veškeré texty procházely před odvysíláním dvoustupňovou kontrolou. Na vrchním listě každé zpravodajské relace tak musely být podepsány dvě kolonky „revidoval“ a „redigoval“, vysvětluje je Richard Seeman: „*To podepisoval nižší vedoucí nebo pověřenej a potom to podepsal ten, kterej měl rozhodující slovo. Ono taky tenkrát se živě nemohlo nic vysílat, ani zprávy. Ty se natočily na pásek, to bylo pochopitelně zase pod kontrolou, že ano, a teprve potom se to mohlo jaksi vysílat. Dlouho ani zprávy se nevysílaly živě.*“²⁸

Zahraniční zpravodajství mělo ještě jednu odchylku, která paradoxně poskytovala redaktorům větší svobodu. Zatímco pro československý program bylo důležité referovat především o tom, co se děje v komunistickém bloku, a zprávy se

²⁵ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

²⁶ Připomeňme asi „nejznámější“ československý proces 50. let s Miladou Horákovou. Tehdy soudní líčení bylo natáčeno na víc než 30 páسů, které v éteru běžely taktéž se zpožděním a to i několikahodinovým.

²⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

²⁸ Tamtéž.

detailně kontrolovaly, vysílání tuzemské redakce do zahraničí už podle Richarda Seemana pod takovým drobnohledem nebylo: „*My měli výhodu, jak jsme to nedělali pro Československo, ..., tak jsme nebyli v takovém zorném úhlu, aby si někdo pustil rozhlas nebo si přečet noviny a okamžitě si stěžoval, že to či ono tam stojí. My jsme byli jaksi v tomhle mimo. Za druhý jsme měli možnost, že sem musel chodit k nám zahraniční tisk. Takže my jsme některý ty věci měli z první ruky, nebyli jsme odkázaný, jak se to vysvětluje někde v tisku nebo v četce (rozuměj ČTK – pozn. aut.). Mohli jsme si to přečíst v originále.*“²⁹

5.1.3 Rozhlasové vzdělávání

Stejně jako všechna média, i rozhlas ze své podstaty měl plnit roli výchovnou. Komunistická strana ovšem tuto mediální funkci přebrala po svém a učinila z rozhlasu masový nástroj převýchovy. Režim mířil hlavně na to, co učilo předválečné školství: bylo nutné dát nový výklad dějinám, filozofii, náboženství, přírodním vědám a hlavně vštípit lidem nový pohled na svět. Bylo potřeba vychovat nebo, jak se psalo, vytvořit „nového socialistického člověka“.

Proto v rozhlase vznikaly nové pořady plné schváleného duchem ideologie protkaného obsahu. Z vysílání národního okruhu Praha od dubna 1952 zcela vymizely bohoslužby z chrámů a modliteben církve římskokatolické, českobratrské, evangelické, československé církve husitské, řeckokatolické a pravoslavné. Jejich místo i vysílací čas dalších nevyhovujících pořadů převzaly vzdělávací cykly jako „Rozhlasová univerzita“, besedy třeba účastníků kurzů marxismu-leninismu nebo odborníků o Leninových, Stalinových a Gottwaldových spisech či pořady jako "Na pomoc posluchačům roku stranického školení". Děti mělo formovat především ranní a dopolední vysílání školského rozhlasu, jehož poslech byl v základních školách povinný. A rozšiřovat obzory dospělých pak měla třeba ranní historizující poznámka "List z kalendáře" (Ješutová a kol., 2003, s. 264).

²⁹ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

5.1.4 Rozhlasové umění

Hlavní rozhlasovou výplní dopoledních, poledních i nočních hodin byla hudba. Ta představovala až šedesát procent veškerého vysílacího času. I ona sama proto procházela důkladným výběrem a dramaturgií.

Na rozdíl od doby předešlé, smutný osud potkal rozhlasové hry, které byly na počátku 50. let označeny za "buržoazní režisérismus" a byly systematicky potlačovány³⁰. Zábavnou stránku rozhlasu tedy vyplňovaly především všemožné estrády (Ješutová a kol. 2003, s. 273).

5.2 Informační monopol režimu

Cenzura byla jen jedním z nástrojů režimu k udržení informačního monopolu. Komunistický aparát měl jako jediný možnost kontrolovat přísun získávaných i poskytovaných informací k veřejnosti. Jejich obsah, formu i dobu. Informační systém tak měl dvě stránky: poskytoval informace z domova a zahraničí, tím spoluvytvářel veřejné mínění a zároveň seznamoval s veřejným míněním politické elity.

Tok informací nebyl a ani nemohl být shora dolů, natož zdola nahoru. Komunistickým aparátem byl kontrolován, spoluvytvářen, měněn, omezován, obsahoval polopravdy či nepravdy. Výsledkem byla dezinformovaná, špatně informovaná a nedostatečně informovaná veřejnost i politická místa. V komunistickém informačním systému nebylo místo na podávání reálného obrazu veřejného mínění. To bylo nahrazeno vytvořením vlastních, neveřejných informačních kanálů – např. informace ze zahraničí byly zasílány v diplomatických šifrách ze zastupitelských úřadů, zahraniční tisk byl potlačen a jeho místo zaujaly tzv. monitory, tedy monitorované přehledy denních zpráv ze zahraničních novin a zpráv rozhlasových stanic, které vytvářela ČTK. Monitory ale nebyly veřejné, jak již bylo zmíněno, mohly je dostávat jen politické elity³¹ a redakce hromadných sdělovacích prostředků (Kaplan - Tomášek 1994, s. 50).

O domácím veřejném mínění dostávaly mocenské elity informace z vnitrostraničského systému, systému Bezpečnosti, případně ze společenských

³⁰ Její rozkvět ale opět nastal v polovině 50. let.

³¹ Předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ, vedoucí oddělení ÚV KSČ, vedoucí tajemníci krajských výborů KSČ, ministři, vedoucí funkcionáři parlamentu, předsedové velkých společenských organizací.

organizací. Informace byly jednostranné, často záměrně nebo neúmyslně zkreslené. Dostávali je členové předsednictva, tajemníci a vedoucí oddělení ÚV KSČ. Zprávy Bezpečnosti ale putovaly jen k předsednictvu a tajemníkům ÚV KSČ. Tajné zprávy Bezpečnosti byly určeny pouze generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ (Kaplan - Tomášek 1994, s. 51).

Zprávy předávané veřejnosti potom byly na základě filozofie režimu tříděny a omezovány tak, aby jejich ideologie nebyla v rozporu s oficiální stranickou politikou. To vše ale zapříčinilo vzrůstající nezájem ze strany lidí o oficiální informace. Ty si většina začala opatřovat jinde – ze zpravodajství zakázaných zahraničních stanic či novin. Proto režim uzavřel hranice informacím ze zahraničí – dokonce bylo trestné tyto nosiče informací rozšiřovat. Tak se česká společnost začala izolovat od informací svobodného světa, zprávy o domácím dění byly překroucené a rok 1953 se tak stal hraničním rokem, kdy se československá společnost hermeticky uzavřela všem vnějším vlivům. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 51. 52)

6. CENZURA 1953 - 1960

V únoru 1953 vrcholí v nejvyšším komunistickém managementu příprava na zřízení cenzurního úřadu. Jako konzultant je dokonce přizván i pracovník moskevského Glavlitu Isačenko, který má do jednání vnést ruské zkušenosti. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 18).

Předběžný souhlas se zřízením Hlavní správy tisku a publikací, jak zněl první název orgánu, padl už 11. února 1953. Celá akce ale odstartovala usnesením politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 22. dubna, kdy uložila mimo jiné tajemníkovi F. Nečáskovi, aby zajistil stálou pomoc při výběru správných lidí, například vytipováním absolventů Ústřední politické školy, pro řídicí funkce tiskového dohledu. Téhož dne také vláda schválila na svém zasedání zřízení Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD), která podléhala přímo Úřadu vlády³².

Zároveň bylo usnesením také uloženo armádnímu generálovi Karlu Bacílkovi, aby HSTD začala fungovat v denním a krajském tisku, filmu, novinách, rozhlasu a ČTK od 1. července 1953 s počtem 141 pracovníků³³. Na provoz cenzurního úřadu bylo určeno 18 872 000 Kč, z toho na mzdy 11 102 000 Kčs. S výdaji pro rok 1953 státní rozpočet ale nepočítal, byly kryty z rozpočtové rezervy. Vedoucí HSTD v Praze a STD v Bratislavě museli do konce května předložit návrhy na rozmístění svých úřadů. Poslední bod usnesení prodlužoval lhůtu do konce května k předložení seznamu věcí a skutečností, které mají být v zájmu zachování státního tajemství utajeny (Kaplan - Tomášek 1994, s. 19).

HSTD informovala o své činnosti v pravidelných každodenních zprávách, které byly adresovány generálnímu tajemníkovi a některým dalším tajemníkům, v nejdůležitějších případech i přímo příslušnému krajskému tajemníkovi nebo vedoucímu krajskému pracovníkovi aparátu KSČ, v ústředí pak tajemníkovi nebo vedoucího oddělení ÚV KSČ³⁴. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 17).

Vznikem oficiálního cenzurního úřadu ale nezanikl tiskový odbor ÚV KSČ. Pouze se přeměnil: odbor stále zajišťoval „stranické řízení“ hromadných sdělovacích prostředků, dostal ale ještě další funkci – stranicky zajišťoval řízení cenzurního úřadu,

³² Jeho vedoucím byl JUDr. F. Kohout, první zástupce E. Kovařík.

³³ V ostatních oborech od konce roku 1953 s počtem 270 pracovníků.

³⁴ Jen v naléhavých případech jako vysoká politická závadnost, závadnost celé publikace, pořadu apod. nebo zvláště závažné porušení cenzorského zásahu.

potażmo celého systému cenzury. V roce 1953 v něm pracovalo 11 zaměstnanců a v odboru rozhlasu čtyři. O tři roky později se sloučily do jednoho společného odboru tisku, rozhlasu a televize, ve kterém pracovalo 12 zaměstnanců.

Stranické řízení hromadných sdělovacích prostředků mělo několik aspektů – komunistický aparát nastavoval mantinely cenzury: vydával obecně politické směrnice, ale také rozhodoval nebo souhlasil s konkrétními cenzurními zásahy. Navíc považoval úřad cenzorů za svůj funkcionářský aktiv a své pomocné, či vyčleněné pracoviště. Šéfredaktoři a ředitelé kulturních institucí pak byli vázáni usnesením komunistických institucí, ve kterém se zavázali respektovat rozhodnutí cenzora. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 16).

6.1 Pracovní metody HSTD

Hlavní pracovní metoda HSTD byla postavena na povinnosti šéfredaktorů tisku, rozhlasu, televize, nakladatelství a pořadatelů kulturních programů předkládat s dostatečným časovým předstihem materiály, které měly být rozšiřovány, zveřejněny a provozovány. Cenzor měl potom právo zastavit zveřejnění těchto materiálů, pokud obsahovaly státní tajemství a především pokud byly v rozporu s politickou linií a směrnici komunistické strany. Svoje rozhodnutí oznamoval šéfredaktorovi, respektive řediteli nebo provozovateli kulturních pořadů, kteří měli možnost vyjednávat, pokud se jednalo o rozpor s ideou strany a vlády. Pokud šlo o státní tajemství, zvrátit jeho rozhodnutí možné nebylo. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 16, 17). Seznam těchto státních tajemství byl sestavován dle návrhu 34 rezortů a ústředních úřadů, měl konkrétní podobu, vedlo ho oddělení pro zvláštní úkoly HSTD. Jeho další povinností (v rozporu s ústavou) bylo kontrolovat materiály vydávané Národního shromáždění, Kanceláří prezidenta republiky a Úřadem předsednictva vlády. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 20).

Zároveň je nutné podotknout, že zveřejňovat nebo provozovat bylo možné jen ty pořady, publikace, tiskoviny nebo rozhlasová vysílání, které byly opatřeny cenzurním číslem. To měl každý cenzor své. Neoznačení nebo vysílání neoznačeného bylo trestné. Zároveň cenzura sledovala, zda text nebyl po schválení opět pozměněn.

6.1.1 Problematika obecného zájmu

Od zahájení cenzury nebyl termín „obecného zájmu“ nikdy zcela definován. V roce 1955 ho formuluje komunistická cenzura velmi vágně jako „*nedílný druhý hlavní úkol tiskového dohledu tak, aby nebyly šířeny údaje a skutečnosti, které nesmějí být v obecném zájmu šířeny.*“³⁵ V říjnu 1956 ale zpráva vedení HSTD pro ÚV KSČ přiznává: „...*pro výklad pojmu byla od samého začátku dána zásada, že nelze připustit rozšiřování věcí, údajů a zpráv a případně i skrytých útoků, které škodí našemu státu a naší straně. Pozornost pracovníků tiskového dohledu byla v uplynulých obdobích zaměřována zvláštními pokyny ministra vnitra nebo třetího oddělení ÚV KSČ tak, jak to vyžadovala situace.*“³⁶ Výklad pojmu tak záležel především na samotném cenzorovi a jeho schopnostech.

Lidé, kteří měli dbát na „ideologickou čistotu“ médií, byli vybíráni ze všech společenských vrstev. Novinářské texty hlídali pomocní dělníci, typografové, obchodní příručí, švadleny, holiči, modistky a další. A každý z nich si pojem „obecný zájem“ vykládal po svém, a tak se stávalo, že mnozí pro svoje nízké politické nebo malé všeobecné znalosti buď na kontrolu nestačili, nebo svojí přehnanou dychtivostí hledali skryté významy i tam, kde žádné nebyly. Vedení tiskového dohledu a také strany proto muselo na nastalou situaci reagovat.

6.2 HSTD: Od prvních krůčků k propracovanému systému

Druhá polovina roku 1953 byla pro Hlavní správu tiskového dohledu provozem zkušebním, usazovacím. V roce následujícím ale začíná vstupovat do povědomí široké veřejnosti a to i přes to, že byl úřad zřízen neveřejně. Od počátku roku 1954 jsou pobočky HSTD již ve všech okresech a je pevně stanoven seznam a počet objektů spadajících do jejich pravomoci. Každý úředník byl vybaven podlouhlým razítkem s datem dodání materiálu, schválení a tří možností – k tisku, k sazbě, k rozšiřování. V Československém rozhlase pak cenzori ale používali kulaté razítko s číslem, které

³⁵ In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, s. 20.

³⁶ Tamtéž.

každému pracovníkovi HSTD bylo přiděleno, aby bylo jasné, kdo pořad, reportáž nebo pásmo schválil.

Rok 1954 se pak nese v duchu propracování seznamů utajovaných skutečností³⁷. Jejich kartotéka byla umístěna v Benediktské ulici v Praze, kam všechny resorty zasílaly informace, které měly zůstat z důvodu státní bezpečnosti utajeny. Ministerstva ale často trvala na úplných nesmyslech. Řešení, ale jen částečné, přinesly až vládní seznamy³⁸, ve kterých se i přes snahu nejvyšších představitelů strany a vlády našly další protichůdnosti. Pro příklad uveďme oblast zdravotnictví. Resort netrval na utajení počtu zdravotnických pracovníků dle jejich odbornosti a věku, kdežto Státní úřad statistický měl tyto údaje za tajné (Kaplan - Tomášek 1994, s. 33 - 34).

Prioritou Hlavní správy tiskového dohledu v roce 1955 se tak stalo sjednocení seznamů, aby nadále nedocházelo k protichůdným jednáním cenzorů. Pracovníci správy proto začali vydávat vlastní komplety, které posílali ke schválení na ÚV. Seznamy nebyly veřejnosti přístupné. Zda jsou akceptovatelné, sondovali cenzoři v redakcích médií. Nesnadné ale nadále zůstávalo specifikovat, co bude či nebude vyhovovat tzv. „obecnému zájmu“. Proto následovalo další kolo sestavování seznamů utajovaných skutečností v resortech³⁹. Zasláné údaje se ale často měnily. Jako hlavní důvod aktualizací uváděla ministerstva nutnost reagovat na společenské a zahraniční dění. V praxi to tedy znamenalo stále škrtnat a doplňovat, což vedlo k vytváření kontinuálního chaosu (Kaplan - Tomášek 1994, s. 44, 45).

Hlavní správa tiskového dohledu expandovala během prvních let do všech okresů. Na základě téměř dokonalé kontroly⁴⁰, která pokrývala celou republiku, tak mohl vzniknout systém tzv. Denních hlášení⁴¹. Ten fungoval následovně: každý den do 10:00 hodin museli všichni nižší vedoucí předložit svým nadřízeným písemné Denní hlášení, do 11:00 pak tito vyšší vedoucí museli tyto zprávy zkompletovat a soupisku doručit tzv. vnitřnímu oddělení HSTD. Vnitřní oddělení pak do 16:00 zpracovávalo Denní zprávu pro „stranu a vládu“. Veškeré informace se tak shromažďovaly

³⁷ Samostatným problémem, se kterým se HSTD musela v roce 1954 potýkat, byli zahraniční novináři. Aplikovat na ně stejné praktiky, jako na jejich české kolegy, nešlo. Rušit jejich telefonické zpravodajství také nebylo prakticky proveditelné. Řešení proto přineslo rozhodnutí, změnit formu jejich dohledu z tiskového na zpravodajský.

³⁸ Schváleny byly 4. září 1954.

³⁹ Každý resort musel sestavit seznam toho, co se nesmělo zveřejňovat. U průmyslu šlo o specifikaci výroby nebo polohy klíčových továren, ve školství třeba nesměl nikdo publikovat počty žáků, oborů, učeben. V sociálních a zdravotnických službách specifika lůžek, poloh léčeben apod.

⁴⁰ Z hlediska kvantity nikoli kvality.

⁴¹ Na základě příkazu z 24. května 1955.

v Benediktské ulici č. 1, na Starém městě. Na hodiny rozplánovaný systém vznikl hlavně kvůli některým vedoucím, kteří do té doby hlášení odevzdávali jen sporadicky (Kaplan - Tomášek 1994, s. 45).

Zakončení první etapy vývoje Hlavní správy tiskového dohledu specifikuje formální přechod do struktury ministerstva vnitř 16. června 1955. HSTD dostalo nový název MV-HSTD a z vedoucího se stal oficiálně náčelník. Zároveň byl vydán statut tiskového dohledu, který měl být rozšířen pouze v nezbytné míře, a seznámení s ním měli být pouze příslušní pracovníci OV KSČ. V závěru III. části tohoto statutu bylo jasně stanoveno, že kontrola zpráv zahraničních dopisovatelů v ČSR bude upravena podle zvláštních směrnic a že kontrole HSTD nepodléhají projevy pořádané KSČ, Národní frontou, jejími organizacemi a státními orgány. Statut obsahoval i organizaci a stavbu instituce. Systém umožňoval zásahy ve všech odvětvích. V prvních dvou letech tedy HSTD dokázala kontrolovat vše a všude. Byla prodlouženou rukou a pomocníkem totalitárního režimu. Měla přímý i skrytý vliv na všechny umělce a zpravodaje (Kaplan - Tomášek 1994, s. 46 - 47).

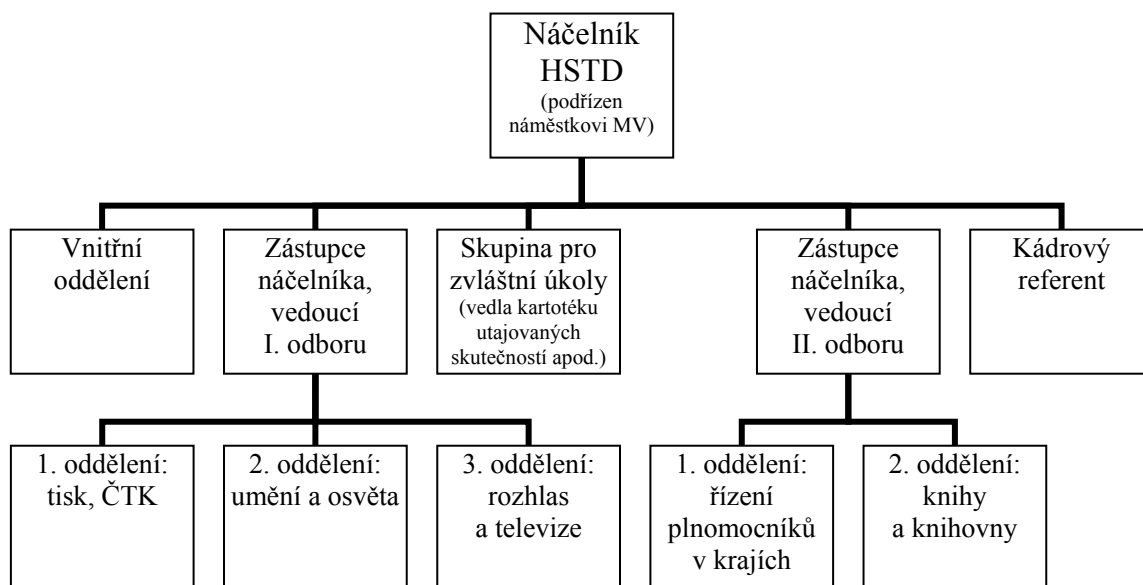

Schéma č. 2, Systém cenzury od 1. 7. 1953

6.3 Kontrola rozhlasových vln praktikami HSTD

I když se po smrti Stalina i Gottwalda atmosféra ve společnosti, tudíž i v rozhlasovém vysílání, lehce uvolnila, nezabránilo to komunistické straně rozvinout cenzurní praxi v podobně Hlavní správy tiskového dohledu už zcela nepokrytě. Mírné uvolnění tak neznamenal odklon od masové propagandy, ale objevily se pokusy o hledání zajímavějších témat a stravitelnějších forem vysílání. I tak ale z éteru nevytizely pořady věnující se stranickému školení, budovatelské výzvy, vyhlásování brigád či závazků, skončilo ale třeba vysílání nekrácených, někdy i několikahodinových projevů.

Nový kontrolní orgán – Hlavní správa tiskového dohledu – byla na svém počátku a právě proto práce jejich zaměstnanců byla plná elánu a odhodlání. Jejich kanceláře byly přímo v budově rozhlasu, aby měli blízko k redakcím, resp. aby redakce měly cenzory blízko kvůli schvalování vysílacího materiálu v časovém presu. Do vysílání nesměl být zařazen pořad, jehož text by nebyl opatřen schvalovacím razítkem pracovníka HSTD, které popisuje tehdejší redaktor Hlavní redakce pro děti a mládež Vlado Příkazský: *„Každý pořad, včetně zpráv, šel do vysílání s razítkem, takové malé kulaté razítko, asi tak 1,5 centimetru široké kolečko a v tom bylo HSTD a číslo toho, který za to ručí, který to přečetl a schválil.“*⁴²

Složitá doba pro pracovníky HSTD nastala v době, kdy se začaly točit reportáže, jak vzpomíná Vlado Příkazský: *„Do té doby, to bylo zvykem, že se to jenom napsalo, anebo pásma byla psaná, to nebylo složité, to se četlo, oni to četli a dali na to razítko. Ale když se začaly točit záběry s lidmi (rozhovory, ankety apod. – pozn. aut.) venku a pak se to sestříhalo, tak všechno, co tam šlo, se muselo přepsat. To si pamatuju, že měly naše sekretářky, písárky, takový zvláštní šlapací strojek, takový pedál, kterým si spouštěly ten magnetofon a zase zastavovaly, kousínek se to vrátilo a zase to jelo... Tehdy se nesmělo napsat ‚začíná – končí‘ a je to tak a tak dlouhé, tehdy se muselo opravdu všechno přepsat do každého slovíčka. Když se to nestíhalo, tak oni (HSTD – pozn. aut.) měli dole magnetofon, vzali si ten text a četli si ty spojováký (text napsaný redaktorem – pozn. aut.) a pouštěli si to na tom magnetofonu, který měli v těch*

⁴² Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

kancelářích. Měli tam dokonce takové kabinky malinkaté na poslech, aby to mohli poslouchat.“⁴³

Odevzdávat předtočený a už sestříhaný materiál ke kontrole museli redaktori s časovým předstihem. Ten se samozřejmě odvíjel od rozhlasového žánru. Zatímco zpravodajství vyžadovalo promptní kontrolu cenzorem, u delších pořadů předkládali redaktori svoji práci raději i den před vysíláním. Doručení materiálu pracovníkovi HSTD ale předcházela podle Richarda Seemana ještě jedna procedura: „Když to schválil vedoucí, ten byl prvotní, tak se to odneslo, oni tu měli místnost, tam se to dalo, muselo se to tam dát zavčas. Někdy bylo možný si na to počkat, někdy řekli, přijďte za půl hodiny, je toho moc. Buď to prošlo, tak nám to dali bez povídání, nebo tam měli nějaký připomínky, buď se to opravilo na místě, nebo se to muselo zadržet a přepsat a vůbec to nezařadit. Všechno bylo možný. To byla taková normální byrokratická, takový ten byrokratický postup.“⁴⁴

Cenzori měl právo zasáhnout podle svých někdy chaotických pravidel a chabých znalostí do všeho – textu, konceptu, hudby. Často ve své aktivitě hledali i za zcela banálními věcmi skryté významy, pokračuje Vlado Příkazský: „Pamatuju si na úplně pitomej zásah jejich, když tam kolegyně Kopecká zařadila hru, která se jmenovala ‚Přijela babička z Číny, přivezla škopíček špíny‘. Jako to děti hrajou, to je taková ta hra, ani nevim, jak se to hraje, a to se muselo vyndat! To tam nebylo možný, protože Maova Čína nemůže produkovat do světa škopíčky špíny. Pak byl velký případ, to byla písnička Vodňanského, to už jsem ved redakci, to jsem zdůvodňoval, tam byla písnička, oni i písničky poslouchali, a my jsme dělali hodně nových písni. Tam byla písnička ‚Neotáčejte se, za námi je grizzly, což abychom zmizli..‘. Oni to chtěli vyhodit, začali tvrdit blbosti, že tím myslíme Velkou Rus, protože Velké Rusi se říkalo medvěd. A velký ruský medvěd svou tlapou zadává Evropu a tak...“⁴⁵

A pak začalo vyjednávání. Někteří pracovníci HSTD se nechali argumenty přesvědčit, jak dokončuje vzpomínku Vlado Příkazský: „Pamatuju si, že jsem se z toho dostal, že jsme to tak nemysleli, až když jsem to našel v sovětské encyklopedii, že grizzly bydlí v Kanadě, odtamtud je. Pak on si dal říct, ale furt kroutil hlavou a říkal, že ne.“⁴⁶ Jiní ale svoji cenzorskou práci brali tak vážně, že se raději redaktori uchylovali k drobným úskokům. „Postupně jsme věděli, když jsme chtěli, aby něco prošlo, tak

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁴⁵ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁴⁶ Tamtéž.

komu je to dobrý, na koho si počkat, až nastoupí směnu, a dát to tam. Byly mezi nima rozdily. Někteří byli až velkorysí: mávli rukou, dali štempl a běžte. A někteří prostě to podrobně jaksí studovali. Takže oni taky věděli, co mají dělat. Oni měli jasné pokyny, jak maj postupovat. Když byli v pochybách, tak zase volali vejš, jestli to mají dát, nemají dát atd.,“⁴⁷ popisuje Richard Seeman a Vlado Příkazský ho doplňuje: „Ty obrysy, které ta cenzura měla, to jsme se dozvěděli podle toho, co hlídali a co napadali, a proti čemu měli, ale i lidsky, různé ty výhrady. Někdo byl chytřejší a našel v klasické rozhlasové hře protistátní věci, někdo byl vzdělaný a nenapad výrok, který se dostal do vysílání, protože věděl, že to je klasik, který tam patří.“⁴⁸

Pokud cenzor s něčím nesouhlasil, pořídil o tom zápis a informoval příslušného redaktora a jeho nadřízené⁴⁹. Pak nastala další fáze zrodu rozhlasového pořadu. Tu osvětluje znovu Vlado Příkazský: „Začalo se vyjednávat, začalo se mu to vysvětlovat. To byla taková osvěta, kterou jsme se snažili nějakým způsobem dokonce je kultivovat, protože oni pak už si zvykli, věděli, kdo je kdo, že když tam byl Vaculíkův pořad, tak to věděli, že z toho něco vyndaj.“⁵⁰ Když redakce tušila, že by mohla být část pořadu bezdůvodně napadena, byla zařazena na takzvaný pravidelný redakční poslech. Praxi v Hlavní redakci pro děti a mládež přibližuje Vlado Příkazský: „My jsme měli každý týden v pátek v půl deváté ráno ten redakční poslech, na kterém byli lidi ze všech redakcí, kdo měl čas a nebyl ve studiu. Tam se poslouchaly buď ty nejlepší věci, nebo ty největší průsery, nebo ty ohrožené pořady, které se nějak dostaly do nemilosti. A jestliže se ta parta lidí usnesla na tom, že to je v pořádku, tak se těm chlapcům, kteří byli v té cenzuře, hrozně těžko proti tomu argumentovalo.“⁵¹

Když ani přesto cenzor nepovolil, musel se pořad předělat. Redaktor dostal pokyn, co musí přepsat nebo nechat odstranit. Kompletaci materiálu podle cenzorského přání pak měli na starost zvukoví technici. Postup oprav byl podle tehdejšího zvukového technika Zdeňka Škapouna následující: „Ten pásek přišel, to šel do fonotéky, redaktor si to z fonotéky vzal a udělala to technička ze záznamu, ty to potom dostaly za úkol, vybraly pásek, sestříhaly ho, přetočil se a používal se.“⁵² Jaké změny museli technici například provádět, přibližuje v té době jedna z techniček Jitka Borkovcová: „Redaktoři tenkrát nesměli, respektive neuměli stříhat, nebylo to zvykem.

⁴⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁴⁸ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁴⁹ V další fázi pak Denní zprávy cenzoři posílali výš, až na ÚV (viz níže).

⁵⁰ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Archiv autorky, Rozhovor se Zdeňkem Škapounem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

My jsme stáčeli třeba i pořady z hudebních věcí, jak jsme tomu říkali ,trvalky'. Všechno muselo být natočený. Akorát šly živě zprávy, ale ty byly taky jaksi probíraný předtím, to zkrátka dostali už zkontrolovaný hlasatelé. Jinak jsme to dávali na poslech tomu HSTD... Oni pak řekli ,tohle nesmí být', tak se to vystříhlo. Protože třeba Zápotockej koktal, tak se z něj dělal dobrý, že umí hezky mluvit, a takový voloviny.“⁵³ Když se příspěvek opravil, šel znovu na schválení.

A pak, těsně před vysíláním, přišla na řadu druhá fáze kontroly. Tu prováděl už přímo zaměstnanec rozhlasu, tzv. programový inspektor. Ten musel u každého textu ověřit, zda prošel cenzurou. Dělo se tak přímo na vysílacím pracovišti. Druhou kontrolu popisuje tehdy vysílací technik Jindřich Chodura: „*U každého vysílacího pracoviště byla inspekce, to nebyla kabinka, to byla kancelář s průhledem jak na vysílací pracoviště, tak do studia, spojená velkým studiovým oknem.“⁵⁴ A doplňuje Richard Seeman: „*Tam seděl inspektor, měl ty texty a kontroloval, zda skutečně se vysílá to, co je v textu. To ještě byla další výstupní kontrola. Pokud tam něco bylo, tak udělal zápis.“⁵⁵**

V rozhlasě zavládla atmosféra nepřetržité několikastupňové kontroly jak horizontální, tak vertikální. Udavačství spolupracovníků bylo na denní pořádku. Svě zkušenosti s kolegy, kteří hlásili, co viděli a slyšeli, měla i Jitka Borkovcová: „*Pak jsem tu měla průser ...V roce padesát šest byla v Maďarsku ta jejich revoluce, no a to jsem se neprojevila dobře, když jsme my natáčeli, monitorovali jsme různé stanice, různé zahraničí a tohle. Vždycky k tomu přišel nějak geniální prověřenej soudruh nebo soudružka a jednou tam přišla nějaká soudružka, která se menovala Erika Hájková, a já jsem zkrátka no ujela a řekla ,do háje, proč se ti Rusáci do toho cpou, vždyť ty Maďaři jsou dost chytrý, aby si to sami.‘ A bylo to.“⁵⁶*

Navíc každý den dostávalo vedení rozhlasu a šéfové jednotlivých sekcí podrobné zprávy o vysílání, co se jim podařilo v textech či vysílání podchytit a kdo byl za daný text či vysílání odpovědný, vzpomíná Richard Seeman: „*Že tam někdo se zaškokbrtnul, tak to musel zaznamenat, jestli to nebylo úmyslný. Jeden hlasatel tam při vysílání ťukal tužkou a oni z toho odvodili, jestli tím nevysílá morseovkou nějaký pokyn nějakýmu agentovi.“⁵⁷*

⁵³ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁵⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Jindřichem Chodurou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁵⁵ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁵⁶ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁵⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

A širší materiál svých úspěchů posílali kontrolori Hlavní správy tiskového oddělení i tajemníkovi ÚV. Tak například 7. listopadu 1953 v Denní zprávě s číslem 2 vedoucí HSTD oznamuje zásah proti plakátu KNV v Ostravě s textem „Listopad, měsíc boje proti nadměrnému používání alkoholu“. Výroba plakátu byla později zakázána, protože listopad byl oslavován jako měsíc československo-sovětského přátelství. Z toho důvodu musel i ostravský rozhlas inkriminované heslo z připravované relace vypustit.

Čtvrtá, tajná Denní zpráva z 10. listopadu 1953 ve svém druhém bodě upozorňuje na rozhlasovou relaci o V. I. Leninovi. Ta totiž obsahovala vzpomínku pamětníka na jakousi schůzi: „...*levou ruku si položil na čelo, přikrýváje si oči a nos. Bylo vidět jen rovná ústa s hrubým knírkem a neholenou tvář. Jen ten, kdo ho dobře znal, si mohl všimnout, že ve štěrbině mezi prsty unaveně přikrývajícími jeho obličej se dívá ostré, lstivé oko na hovořícího a pozoruje hru v obličejích ostatních.*“⁵⁸ Pracovník HSTD přikázal vyškrtnout slovo *lstivé*. Záznam v hlášení: „...*bude jednáno s vedením literárně dramatické redakce, jak se toto urážlivé slovo do relace dostalo.*“⁵⁹ Denní zpráva č. 5 z 19. listopadu 1953 se pro změnu týkala ochrany státního tajemství v rozhlase. V souvislosti se štafetou míru a přátelství se reportér rozepsal o Slapské přehradě: „...*přes boky přehradní zdi se položí pohodlná silnice, která u paty přehrady vystoupí do výše 55m a půjde po délce 40km dlouhého slapského jezera... Až se namontují turbíny, bude ze Slap denně proudit tolik elektřiny, kolik spotřebuje 2300 rodin za rok.*“ Text byl stopnut s odůvodněním nejvyššího rozhlasového cenzora: „...*bylo možno vypočítat kapacitu slapské přehrady a elektrárny, kterou jest třeba utajovat, a proto plnomocník provedl zásah.*“⁶⁰ Jen o jedenáct dní později zase cenzoři korigovali rozhlasovou Podvečerní besedu, ve které se mělo vysílat vyprávění starého dělníka o bídě za první republiky: „...*můj druhý syn, který se také vyučil soustružníkem, je nyní u SNB a má zařízený byt, o jakém se mi nikdy ani nesnilo.*“ Pracovník HSTD tehdy vyškrtl údaj o synově povolání s tím, že „...*vyzdvihování dobrého zajištění příslušníků SNB by se nesetkalo se žádoucím ohlasem u těch, kteří nedoceňují úlohu SNB.*“

Cenzorům neunikly ani „závadné skutečnosti“ ze starší literatury. Denní zpráva číslo 13 z 10. prosince 1953 píše o incidentu v ostravském rozhlase. Tam četli na pokračování Jilemnického knihu *Kus cukru* z roku 1934. Vedoucí HSTD podpořil

⁵⁸ Ukázky z denních zpráv HSTD In In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, s. 22 – 30.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Tamtéž

svého podřízeného v tom, že výňatky „jsou v porovnání s dnešní cenou cukru přinejmenším nevhodné, provokativní. Není ani komentováno kupř., kolik lidí si tehdy cukr a v jakém množství mohlo koupit.“⁶¹ Pasáž byla vyhozena a JUDr. Kohout dále dodával, že by pro budoucnost bylo mnohem vhodnější projednávat výběr knih a kapitol s rozhlasovou redakcí dopředu, aby někteří pracovníci zásah nevyužili k tomu, že HSTD Jilemnického cenzuruje. Dále vyzýval ministerstvo vnitra o zřízení směrnice, jak postupovat v případě nevhodného užití výňatků z děl spisovatelů, neboť „*obdobný případ se stal před nedávnem v pražském rozhlase, kdy před závěrem pásma k SNP byl použit výňatek z Jilemnického románu ‚Vitr se vrací‘: Hra na Němce, žeňte Němce atd.*“⁶² Směrnice vyšla zanedlouho a byla velice prostá, prikazovala nevhodné pasáže vyškrtnout.

Rozhlasoví reportéři v terénu ale čím dál častěji slýchávali kritiku od posluchačů. Dogmatické vysílání kritizovaly i místní a okresní organizace KSČ. Navíc doba postupovala a oficiální kritika stalinských metod v roce 1956 přímo z úst nového vůdce Sovětského svazu Nikity Chruščova se neprojevila jen na atmosféře ve společnosti, ale i rozhlasu.

Nespokojenost s dosavadním stavem vedla k hledání nových forem. Proto v roce 1957 mohla vzniknout redakce Aktualit a zajímavostí. Po dlouhé době a velké kritice byla opět vypsána soutěž na původní rozhlasovou hru, návrat i zažívaly nedělní divadelní večery nebo četba na pokračování. A pomalu začali někteří redaktoři zkoušet, co všechno s příchutí otevřenosti a kritiky rozhlasový éter, potažmo cenzorský úřad snese.

6.3.1 Bitva o éter - autocenzura a zpožděné vysílání

Hrůza mocenské elity z možnosti zneužití éteru proti oficiální ideologii byla obrovská. Po primární cenzuře, která se snažila podchytit všechny závadné invectivy, přišel na řadu i sekundární plán – možnost vypnout vysílání dřív, než se ideologicky nebezpečné výroky dostanou k posluchači. Taková varianta měla přijít na řadu v případě, kdyby selhala cenzura preventivní a někdo z redaktorů nebo moderátorů by v živém vysílání vyslovil cokoli odporujícího pravidlům.

⁶¹ Ukázky z denních zpráv HSTD In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, s. 22 – 30.

⁶² Tamtéž.

K "ochraně vysílání před politicky nebezpečnými výroky" bývalo používáno zařízení s tzv. zpožděným vysíláním. "Přímý přenos" s možným choulostivým obsahem tedy nešel z mikrofonu do vysílání přímo, ale nahrával se. Popisuje tehdy vysílací technik Tomáš Zikmund: „*Ten vtip je v tom, že se na něj něco záznamovou hlavičkou nahraje a teď ten pásek běží po zemi nebo po něčem, v luftě, a pak se vrátí a sejme se to tou reprodukcí hlavičkou. A ten čas mezi tím je to zpoždění.*“⁶³ „*Jinak ty hlavy byly asi takhle od sebe (ukazuje cca 40 cm – pozn. aut.)*“⁶⁴ doplňuje další vysílací technik Pavel Janota s tím, že takové zpoždění bylo pouze několikvteřinové a přístroj se používal především u živého, tedy nepředtáčeného vysílání. Když inspektor, který sledoval projev z nezpožděného vysílání, slyšel něco, co se nesmělo dostat na veřejnost, měl pár vteřin na to, aby dal příkaz k "technické poruše na vysílání". Událost, na niž vzpomíná Richard Seeman, tehdy vedoucího rakouského vysílání, se stala krátce poté, co se do éteru živě ozval cizojazyčný komentář: „*Tady byla teda profesionálka z NDR, tak jsme říkali, ona to živě načte, ne. No tak si to udělejte. My celý napnutý, ona tam přečetla čtyři věty a najednou šílený výkřik a rána šílená, inspektorka v tom momentu vypnula vysílání. Absurdní věc: měla tam červenou nevstupovat, jenže tady bylo nějaký vysílání do Afriky, tak tam nějaký černoch, který vůbec nevěděl, co to je, tak tam klidně prostě otevřel. Ta rána, ten výkřik, tak inspektorka nevěděla, tak vypnula vysílání.*“⁶⁵

Obava režimu z neplánovaných útoků během živého vysílání vedla i k takovým absurdnostem, že se nahrávala na pásky celá živá vysílání, která v reálném čase slovo od slova naposlouchávali cenzoři a teprve poté mohla odejít do éteru. Veřejnost samozřejmě o zpoždění informována nebyla a redaktoři z rádia působili, jako kdyby komentovali věc právě teď: „*Bylo mistrovství světa někde ve Švédsku, já byl na tom pracovišti, tam byl Laufér, Procházka, oni je nepustili už ven. To bylo fantastický: oni takzvaně dělali přímý přenos, ale dělali to se čtvrt hodinovým zpožděním. Tenkrát na pásek se dalo čtvrt hodiny natočit. Tak oni nejprve natočili ten pásek, aby tam něco nebylo, aby tam někdo neřek 'svrhnete komunisty', a postupně ty pásky dávali, když byly jako prověřené, za sebou. Hráli, že to je živý, ale ono to bylo vysílání vždycky o jeden kotouč pásu zpožděný, protože se to muselo zkontrolovat,*“⁶⁶ připomíná běžnou rozhlasovou praxi Richard Seeman. A Jitka Borkovcová popisuje, jak se „jistilo“ vysílání zpráv, které se neodbavovalo do éteru z běžného pracoviště, ale ze speciální

⁶³ Archiv autorky, Rozhovor s Tomášem Zikmundem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁶⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Pavlem Janotou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁶⁵ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁶⁶ Tamtéž.

místnosti: „Bylo jedno pracoviště, kterému jsme říkali slušně OPRC, operativní pracoviště, a tam odsud jsme vysílali každý den, to bylo celou tu dobu, co jsem byla u zvukařů, se vysílaly Rozhlasové noviny přes propojování na vysílací pracoviště a tohle šlo o takovou kontrolu. Když by se tam stala nějaká blbost, tak by se to blokovalo.“⁶⁷

Nejen vysílací technici se ale shodují v tom, že v živém vysílání se protistátní invektivy objevit prakticky nemohly: „Tam byli takový kádrově prověřeni, že to nebylo možné, aby se tam někdo utnul,“⁶⁸ vzpomíná technik Jindřich Chodura. A potvrzuje to i praxe samotných redaktorů. Dopad autocenzury si tehdy uvědomoval i Vlado Příkazský: „Nikdo si nechtěl tehdy udělat malér. Autocenzura byla v mnoha případech podle mého silnější než vlastní cenzura.“⁶⁹ Redaktorům bylo jasné, že pracovníci HSTD musejí něco najít, aby mohli vykázat práci a odůvodnit existenci jejich instituce, proto někteří redaktori vymysleli sofistikovaný přístup k tvorbě reportáží pod cenzorskými pravidly: „Někdo vymyslel takovou metodu takzvaných bílých králíků, kteří se do toho pořadu nastrčili. Napsalo se tam, co se tam už přímo nenatočilo, protože on si to moh škrtnout... To bylo tak směšné, tam byly blbosti. Okaté narážky, na které musel přijít i ten nejmiň vzdělaný člověk. Citáty tam byly, které tam neměly co dělat,“⁷⁰ vzpomíná Vlado Příkazský a doplňuje ho Jitka Borkovcová: „Vždycky ti redaktori někteří dělali to, že tam třeba do pořadu schválně dali něco, co popudilo tu kontrolu, a ono jim ušlo takový třeba věci, který jako musel člověk pořádně poslouchat, aby pochopil. Kdyby někdo řekl, že se soudruhovi prezidentovi něco nepovedlo, tak na to skočili a hned se to vyndalo a pak už se zapomnělo, co tam ještě zůstalo.“⁷¹

6.3.2 Bitva o vlny – rušení zahraničního vysílání

Vysílání zahraničního rozhlasu v českém a slovenském jazyce činilo problémy státní ideologii. Proto politické elity věnovaly velkou pozornost omezování jeho slyšitelnosti. Rušení se odborně nazývalo radioobrana⁷². Do poloviny roku 1952 bylo rušení „nepřátelského“ vysílání na nízké úrovni, rušení na středních a dlouhých vlnách bylo technicky dostačující, naopak na krátkých vlnách byly možnosti omezené.

⁶⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁶⁸ Archiv autorky, Rozhovor s Jindřichem Chodurou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁶⁹ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁷² Mělo ji na starost ministerstvo vnitra nebo národní bezpečnosti, pak také ministerstvo spojů, Ústřední správa spojů a v neposlední řadě Československý rozhlas.

Důkazem dezinformací režimu i obav ze zahraničního vysílání je příklad Rádia Svobodná Evropa. To začalo vysílat pro Československo 1. května 1951, politické elity ale tehdy měly mylnou informaci, že oficiální start přijde v dubnu. A nejvyšší vedení strany bylo proto silně znepokojeno. Dokladem toho je zpráva Klementu Gottwaldovi z 16. února 1951, která obsahuje dva dny starý dopis pracovníka tiskového odboru Jana Hrušky: „*Snad jde o stanici v Mnichově, která by připravovala program, o některý z vysílačů, umístěných podél hranic.*“⁷³

V druhé polovině roku proto začala výstavba promyšlené struktury radioobran. Její význam stoupl, když byla začleněna do materiálního zabezpečení ozbrojených sil. Do konce roku 1951 rušil na středních vlnách zahraniční vysílání Československý rozhlas. Vysílání na dlouhých vlnách bylo rušeno k tomu účelu vybudovaným silným vysílačem v Topolné, který pokryl celé území Československa. Zahraniční vysílání ale bylo nejsilnější na krátkých vlnách, tam Československo ale nemohlo zasáhnout, dokázaly je rušit hlavně vysílače ze SSSR, Polska a Maďarska.

V říjnu Československý rozhlas navrhuje mezinárodnímu oddělení ÚV nový způsob rušení. To má detailní obrysy včetně instalace rozhlasu po drátě a mezinárodní spolupráce. Přesto neuspěje. Stejně dopadne i plán ministerstva národní bezpečnosti na širší základnu rušení s mezinárodní účastí. Rok 1951 se tak soustřeďuje hlavně na rušení Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky. Navíc generální ředitel maďarského rozhlasu žádá o spolupráci v rušení těchto dvou zmíněných vysílačů a spolupráci při budování sítě rušiček⁷⁴. Československo tak nejen k vlastní „obraně“ proti cizímu vysílání buduje deset nových vysílačů (Kaplan - Tomášek 1994, s. 54).

Nápady pro vytvoření uceleného systému radioobran přináší také poradci ze SSSR. Ti navrhují, aby se Československo postaralo o rušení na středních a dlouhých vlnách, v hustě obydlených městech zřídilo rušičky a v oblasti krátkých vln navázalo efektivní spolupráci se Sovětským svazem. Hlavním doporučením ale bylo vybudovat sofistikovanou síť radioobran, která by se skládala z osmi středisek pro řízení a kontrolu rušení, zřídít středisko všech vlnových pásem pro nepřetržitou kontrolu „nepřátelského vysílání“ a přetvořit „štáb radioobran“ v organizovaný útvar, který by sídlil v budově Československého rozhlasu⁷⁵.

⁷³ Zpráva G. Bareše, tajemníka ÚV KSČ, Klementu Gottwaldovi o vysílači Svobodná Evropa. In Kaplan K. – Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, str. 66.

⁷⁴ Vysílačky a tedy i rušičky vyráběla česká Tesla.

⁷⁵ Byl by složený z velitele, zástupce a šesti odborných sil; všichni by byli podřízeni ministerstvu národní bezpečnosti.

Každé z osmi středisek by mělo dva vysílače krátkovlnné, dva středovlnné, pracovalo by v nich vždy pět zaměstnanců, vedoucí a čtyři technické síly. Celkově by struktura radioobrany měla 91 pracovníků. Vybudována měla být do konce roku 1953. Už na začátku roku 1952 bylo dosaženo dohody se SSSR, Polskem, Maďarskem, později i Rumunskem a Bulharskem o spolupráci při rušení vysílání v českém a slovenském jazyce a v jazycích zmíněných států. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 55)

Do boje proti „nepřátelskému vysílání“ bylo v roce 1952 zapojeno hned několik institucí – ministerstvo vnitra, bezpečnosti, spojů, dále Československý rozhlas a postupně si cestu razilo i ministerstvo národní obrany. V lednu 1952 vzniklo za dozoru sovětských expertů v Československém rozhlase zvláštní oddělení pro rušení zahraničního „nepřátelského“ vysílání. Pokračovalo budování devíti rušících středisek společně s budováním příslušných služeben Bezpečnosti a rušících center v gesci zvláštního oddělení ministerstva spojů. V březnu bylo zřízeno zvláštní oddělení Státní bezpečnosti, které převzalo kontrolu a řízení obrany proti „nepřátelskému vysílání“. Výstavba radioobrany měla název R-405, pod kterým ho 1. dubna projednala a o tři měsíce později definitivně schválila vláda jako jednu ze svých hlavních priorit⁷⁶ (Kaplan - Tomášek 1994, s. 56).

Už na podzim ale zaznívaly kritické hlasy. Radioobrana nebyla zcela efektivní. Ministr vnitra Bacílek a ředitel rozhlasu Stahl informovali prezidenta Gottwalda, tajemníka ÚV KSČ Novotného a ministra zahraničí Širokého o nedostatečném rušení krátkovlnného vysílání. Jak ředitel Československého rozhlasu Stahl píše: „*Chtěl bych zdůraznit, že bez úzké a řízené spolupráce v rozvíjení a provádění obrany proti nepřátelskému vysílání jak se Sovětským svazem, tak i státy lidových demokracií, je usnesení politického sekretariátu ze dne 30. 7. 1952 (Dokument o slaboproudém průmyslu) neproveditelné.*“⁷⁷ Pouze 16% všech přijímačů v ČSR totiž bylo rušeno na 90-100%, ostatní pouze ze 40-60%.⁷⁸

Autoři dopisů navrhovali rozšířit systém radioobrany o další vysílače a pro současnou situaci doporučovali využívat dálkové „obran“ skrze rušení vysílačů ze zemí SSSR, Polska, Maďarska. Na další rušičky tak měla vláda investovat dalších 172,3 milionů Kčs v roce 1952, v roce následujícím 385,7 milionů Kčs⁷⁹, přičemž systém

⁷⁶ Jednalo se zejména o schválení finančních prostředků na výstavbu a zajištění chodu zmíněných devíti center. Vláda v roce 1952 schválila investici do radioobrany 350 milionů Kčs.

⁷⁷ Kaplan – K., Tomášek D.: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Praha 1994, s. 56.

⁷⁸ Hlavním zdrojem rušení krátkovlnného vysílání byly vysílače v Praze a Poděbradech.

⁷⁹ Náklady na rušení jednoho přijímače v ČSR byly v roce 1952: 295 Kčs, v roce 1953: 494 Kčs.

rušení by nepostihoval všechny přijímače, stoupl by jen o 15%, tedy celkem na 31%. (Kaplan - Tomášek 1994, s. 57)

3. června 1953 vláda rozhodla o rozšíření rušení nepřátelského vysílání a zároveň pozvala druhého sovětského experta, aby s tím pomohl. Ale už v říjnu, tři měsíce poté, byla radioobrana opět kritizována – rušení na krátkých vlnách bylo stále nedostatečné, dosahovalo pouze zhruba padesáti procent přijímačů. Od té doby se radioobrana začala budovat rychleji.

Na konci ledna 1959 už zpráva pro ÚV konstatovala, že ministerstvo spojů má obranný systém rušení nepřátelského vysílání jak na středních a dlouhých, tak na krátkých vlnách. Navíc uzavřelo spojení v radioobraně se SSSR i dalšími zeměmi sovětského bloku. Takové výsledky totiž podpořila změna řízení radioobrany v roce 1955. Zatímco rušení středních a dlouhých vln spadalo pod ministerstvo spojů, rušení krátkých vln do té doby obstarávalo ministerstvo vnitra. V listopadu 1955 proto vláda rozhodla o centralizaci sil. Nejdříve příslušný odbor vyčlenila z celkové struktury a od roku 1957 ho převedla pod resort spojů. V říjnu 1956 zasáhlo do dálkové radioobrany Československa Polsko. Ohlásilo konec rušení zahraničního vysílání a spolupráce se SSSR, i dalšími zeměmi sovětského bloku. Na přelomu roku pak na několik týdnů vypadla i spolupráce s Maďarskem. Zatímco jižní sousedé Československa spolupráci ale na jaře 1957 opět navázali, o polské rušičky se rozhořel souboj. Čechoslováci si je chtěli pronajmout, do užívání je ale nakonec dostali Sověti (Kaplan - Tomášek 1994, s. 57).

Kvůli udržení informačního monopolu rozpoutal režim v padesátých letech bitvu o vlny – byla to součást studené války. Režim tak vystupoval zejména proti vysílači Svobodná Evropa; na její rušení i rušení jiných rozhlasů vynaložil ohromné peníze. I přesto byl ale systém radioobrany děravý, nedokázal pokrýt celé území (Kaplan - Tomášek 1994, s. 58, 59). Jak tehdejší vedoucí rozhlasového zahraničního vysílání do Rakouska Richard Seeman vzpomíná, rušičky nebyly namířeny jen na Západ: „*Nejprve se rušilo všechno z těch hlavních stanic, Hlas Ameriky, BBC, Svobodná Evropa, Deutsche Welle. Rušilo se i třeba potom vysílání z Jugoslávie. No všechno, co mohlo odporovat zdejšímu režimu.*“⁸⁰ Zároveň se ale veškeré vysílání monitorovalo, pokračuje Seeman: „*Všechny tyhle ty vysílání se zaznamenávaly, my dostávali monitory, kde ty všechny texty bylo možno si přečíst. My jsme každý den dostali na stůl dokonce i ty,*

⁸⁰ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

který byly rušený jako Svobodná Evropa...“⁸¹ Na veřejnost se ale informace o tom, co se o Československu na západě píše, dostat nesměly: „Ono se radši nic neříkalo, co o nás někde píšou. Ale byl to zajímavý typ informací, z toho jsme mohli něco vidět. Tam nebyly jenom tyhle vysílání, ale tam byly i cizí vysílání, viděli jsme, o co se zajímaj. V češtině se vysílalo spousta vysílání, třeba ze Španělska bylo něco, končilo to vždycky Vivat Franco. Z Albánie se vysílalo, četlo z knihy Hodži. To byly takový různý kuriózní vysílání, ale vysílalo se česky velmi široce.“⁸²

⁸¹ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁸² Tamtéž.

7. UVOLNĚNÁ KONTROLA - 60. LÉTA

Šedesátá léta jsou historicky hodnocena jako doba velkých změn. Celková nálada ve společnosti byla ovlivněna nástupem Nikity Chruščova k moci a pomalým, přesto jasně viditelným zmírněním mezinárodního napětí a sblížením Východu se Západem. Postupné uklidňování společensky vyhocené situace 50. let, částečné Chruščovovo přiznání chyb minulosti a snaha o destalinizaci systému tak vedly v sovětském bloku k začátku krize oficiální ideologie (Cuhra, 2006, s. 217).

V tehdejší Československé socialistické republice ji podpořila i generační výměna na místech vedoucích pracovníků; staré kádry střídá nová inteligence už vychovaná režimem. Nejen v nižších vrstvách společnosti, ale i u vysokých stranických funkcionářů klesla důvěra v pravdy režimu. Díky ideové rozkolísanosti se tak lidé začali otevírat novým směrům, zájmům a ústupkům v oddanosti stranickým pravidlům. Navíc nová společenská nálada podpořená neschopností režimu vytvořit podmínky pro uspokojení základních potřeb obyvatelstva vedla logicky k hodnocení životní úrovně a následné nespokojenosti běžných lidí s životem diktovaným režimem. Díky snazší možnosti vycestovat a přílivu zahraničních turistů tak deziluzi podpořila ještě další možnost srovnávat.

Společenské změny dopadaly hlavně na mladé. Generace padesátých let byla pasé, nastupovala nová, ta, která nemohla srovnávat současnost s poměry předválečných let. Mladí už nebyli jen pasivními konzumenty všeho, co jim režim předložil, jejich pozornost se obrátila ke všemu, co přicházelo od západních hranic. Jejich společnost ovládl rock'n'roll, bigbeat, džíny a dlouhé vlasy. Tedy vše, čemu byla do té doby uniformní svazácká mládež na hony vzdálena (Cuhra, 2006, s. 226 – 228).

V 60. letech došlo k postupné politické i společenské liberalizaci. Otevřela se témata, která v předchozím desetiletí nebyvala probírána ze strachu ani v nejbližší rodině. Nečekaný rozvoj zaznamenala zejména kultura, nové soubory malých forem, nové hudební inspirace i přípustnost do té doby zakázaných autorů. A československá média včetně rozhlasu nové situace hojně využívala. Toto období pak ukončila až okupace Československa vojsky Varšavského paktu od 21. srpna 1968.

7.1 Zákonné změny mediální sféry

Na začátku 60. let se mediální scéna stále řídila nastavenými pravidly minulé desetiletí. Ústava z 11. července 1960 jasně zakotvila monopolní vliv KSČ a jejího ústředního výboru nad sdělovacími prostředky. Rozhlas, film i televize byly dány do vlastnictví veškerého lidu. Svoboda slova i médií byla upravena v článku 28 a jeho 1. odstavci následovně: „*V souladu se zájmy pracujícího lidu je všem občanům zaručena svoboda projevu ve všech oborech života společnosti, zejména také svoboda slova a tisku. Těchto svobod občané užívají jak v zájmu rozvoje své osobnosti a svého tvůrčího úsilí, tak k uplatňování své aktivní účasti na správě státu a na hospodářské a kulturní výstavbě země. K těmto cílům se zaručuje svoboda shromažďovací a svoboda pouličních průvodů a manifestací.*“⁸³ A ty pak definuje v odstavci následujícím: „*Tyto svobody jsou zajištěny tím, že se pracujícím a jejich organizacím dávají k dispozici vydavatelství a tiskové podniky, veřejné budovy, sály, prostranství, jakož i rozhlas, televize a jiné prostředky.*“⁸⁴ Nadále také fungovala Hlavní správa tiskového dohledu, která prováděla primární i sekundární kontrolu veškerého mediálního obsahu, upozorňovala na prohřešky a plnila další úkoly cenzurního aparátu.

Hýbající se poměry ve společnosti v polovině 60. let ale přiměly nejužší vedení KSČ k transformaci starých cenzurních pořádků. 25. října 1966 tak Národní shromáždění přijalo nový zákon o periodickém tisku a dalších hromadných sdělovacích prostředcích, který definoval poslání médií sice jako „*prosazovat zájmy socialistické společnosti a všestranně napomáhat k uskutečňování jejích cílů; spolupůsobit při rozvíjení socialistického vědomí občanů v duchu zásad Ústavy a idejí politiky Komunistické strany Československa jako vedoucí síly ve státě a společnosti,*“⁸⁵ zákon ale konečně nově upravil i postavení redakčních složek, jejich práva a povinnosti, spolupráci médií s ostatními organizacemi a zaručoval ochranu proti zneužívání svobody projevu, slova a tisku. Zároveň k 31. 12. 1966 rušil dosavadní Hlavní správu tiskového dohledu a od 1. 1. 1967 zřizoval Ústřední publikační správu, stanovil její statut a poslání⁸⁶ (Köpplová a kol., 2003, s. 395 – 405).

⁸³ Zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ § 2, zákon č. 81/1966 Sb.

⁸⁶ Paradoxně byl ale poprvé od roku 1948 zákonně potvrzen cenzurní úřad.

Těsně před Vánoci 1966 pak vláda schválila nařízení, které Ústřední publikační správu definovalo jako „ústřední orgán státní moci; za její činnost odpovídá ministr vnitra.“⁸⁷ V následujících paragrafech tak ÚPS měla zajistit, aby „v prostředcích hromadného působení nebyly zveřejňovány informace, které tvoří předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství“ a zároveň měla sledovat, aby „nebyly zveřejňovány informace, jejichž obsah je v rozporu s jinými zájmy společnosti.“⁸⁸

Média opět procházela primární i sekundární cenzurou, systém ale prodělal jednu významnou změnu. Pokud hlavní redaktor pořadu s cenzorským nálezem nesouhlasil, postoupil jednání o stupeň výš. Pokud ani na této úrovni shoda nalezena nebyla, skákal problém po jednotlivých šéfovských patrech mediální instituce až k ideologickému oddělení ÚV KSČ. Byť se zdá tehdejší praxe velmi úsměvná, nová možnost odvolat se proti cenzorskému zásahu byla velkým pokrokem.

Počet cenzorských zásahů tak rapidně klesl. Vedl k tomu jednak fakt, že sama novelizace počtu takovýchto druhů informací byla velmi omezena už v roce 1966, jednak skutečnost, že při pozastavení informace mohlo vedení médií požadovat o přezkoumání soud. Představa soudního líčení cenzory natolik děsila, že na v obecném zájmu „závadné“ obsahy pouze upozorňovali.

I přes ÚPS a její předběžnou i následnou cenzuru byla média pod kontrolou zmíněné ideologické komise ÚV, která po tříleté pauze opět vznikla v roce 1963 jako poradní orgán v boji proti narůstajícím liberálním tendencím⁸⁹ (Cysařová, 1996, s. 48 – 53).

Rok 1967 tak pro Ústřední publikační správu znamenal vytvoření platformy, na které měla fungovat. Plány se tvořily a měsíce utíkaly. Definitivní služební a organizační řád tak vznikl až na začátku února 1968. Netrvalo dlouho a 15. března 1968 byl zrušen s tím, že při jeho vydávání „nebylo dbáno politické situace a právního stavu“. Oficiální konec Ústřední publikační správy nastal až 13. června, kdy byla vládou protentokrát zrušena (Köpplová a kol., 2003, s. 407).

Navíc už začátek roku 1967 přinesl předsednictvu ÚV KSČ problémy se zvyšujícím se tlakem na celkové zrušení cenzury. I když zásahy do textů od zaměstnanců publikační správy stále ubývaly, veřejnost, zvláště umělecká a novinářská, žádala po představitelích režimu úplné zrušení cenzury. 4. března téhož roku proto

⁸⁷ Nařízení vlády ČSSR číslo 119/1966 Sb.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Původně byla ustavena v roce 1958 a fungovala do roku 1960.

předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo o zastavení cenzury a ministerstvo kultury a informací mělo ihned začít pracovat na návrhu nového tiskového zákona. Ten Národní shromáždění přijalo 26. června roku následujícího. V jeho sedmnáctém paragrafu pak bylo vepsáno: „*Cenzura je nepřijatelná. Cenzurou se rozumějí jakékoli zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky.*“⁹⁰

7.2 Uvolněná kontrola rozhlasových vln

Redaktoři Československého rozhlasu do 60. let vstupují s nezměněnými pocity. Stále nad jejich tvůrčí prací bdí cenzori Hlavní správy tiskového dohledu, stále se všechny pořady musí do detailu přepisovat a dávat ke schvalování. Kontroluje se hudba, vyrábějí se jen takové pořady, které podporují nebo alespoň nepodkopávají oficiální ideologii režimu. Situaci dokresluje tehdy elévka v Československém rozhlase Miluše Tikalová, která byla přidělena jako výpomoc pro pořad Ohlasy⁹¹: „*Pan redaktor nejdřív nezamířil na ředitelství, ale na závodní výbor KSČ. Tam se s nim pozdravil a řekl, že potřebuje pět lidí a oni mu doporučili pět osvědčených struktur. Pan redaktor vytáh z tašky papírky a na nich bylo napsáno, co má kdo říkat. Lidí se to buď naučili, nebo to přečetli. Já jsem koukala jako blázen, já jen tam pomáhala držet mikrofon. Mně bylo 22. Tak mi vysvětlili, že takhle se to dělá, že když poslouchám rádio, že musím slyšet, že nenatáčeš s živýma lidma, že je to všechno takhle udělaný.*“⁹²

Zásadní zlom přichází v roce 1961 po klíčové programové konferenci na Kokoříně. Její závěry se odrazily v následujících letech ve veškerém rozhlasovém vysílání. Jak Ješutová píše: „*Vysílací schéma se zpřehlednilo, z pořadů se vytrácela didaktičnost, pozérství, fráze a dogmatické postuláty. Zásluhou tzv. problémových pořadů sílil především v publicistice kritický tón a překračovala se někdejší tabu politicko-společenských, etických a estetických témat.*“⁹³ Dalším aspektem, který ovlivnil směřování redakcí a výrobu pořadů, byl vznikající kolektiv ze zcela nových mladých zaměstnanců. Tzv. „generace čistých rukou“ vnesla do rozhlasové budovy

⁹⁰ Zákon č. 84/1968 Sb. o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích.

⁹¹ Pořad, ve kterém zaznívaly hlasy běžných lidí k aktuálním tématům a který se natáčel přímo v terénu.

⁹² Archiv autorky, Rozhovor s Miluší Tikalovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁹³ Ješutová a kol.: Od mikrofonu k posluchačům, Český rozhlas, Praha 2003, s. 334.

nový svěží vítr, nápady, odvalu a snahu překonávat nastavené mantinely. Projevilo se to ve všech složkách programu. Tehdy už redaktorka dětského vysílání Miluše Tikalová popisuje tyto tendence v oblasti hudby: „*Oficiálně prostě hrál rozhlas budovatelské písně, folklór. A minimum bylo třeba černošský spirituály, moc ne, aby to nebylo moc duchovní... My jsme byli najednou ta generace, která vzala do ruky kytary... Uměl tři akordy, měl prastarou kytaru a teď to tam brnkal... Nám třeba velká hudební redakce vytýkala, že si nahráváme hudbu, protože ta hudba taky musela být schválená! My jsme říkali, že to nemáme na ‚trvalky‘, my to máme jako dokument. My to prostě tadyhle hrajeme, protože ty lidi, s nimiž mluvíme, oni si to vymejšlej, oni to hrajou. S tím byly pořád nějaký potíže. Vnutili nám, že musíme mít u pořadů, kde máme hudbu, že na nás musí přijít dohlížet hudební redaktor. Aby posoudil, jestli to smíme hrát nebo ne.*“⁹⁴

Atmosféra v rozhlase se měnila. Jak popisuje vysílací technik Zdeněk Škapoun, všichni pracovali tehdy úplně s jinou chutí než v letech padesátých: „*Musim říct, že v těch šedesátých letech to bylo daný především tím, že tady byla bezvadná parta lidí, vzájemně si pomáhali, ono to taky bylo daný technikou, ty technici spolu museli spolupracovat, byli z jiných oddělení nebo musel spolupracovat s přenosovým technikem, zkrátka lidi spolu daleko víc spolupracovali. A hlavně ty programoví pracovníci, to byla zkrátka radost.*“⁹⁵

Spolu s posunováním hranic, co všechno cenzura snese, došlo k renesanci rozhlasové tvorby. Rozvíjí se rozhlasová hra, poprvé se zkouší natáčet a vysílat stereo, vznikají desítky nových pořadů⁹⁶ (Köpplová a kol., 2003, s. 76); pokračuje tehdy už mistrová zvuku Jitka Borkovcová: „*V těch šedesátých letech tady bylo strašně moc pěkných pořadů. To byly Rada moudrých, kde se tady scházeli moudrý lidi a vždycky diskutovali a filosofovali na určitý téma. Hry tady byly pěkný, točil se Beckett, točil se Dürrenmat, točil se Čapek, já nevím, co všechno krásnýho se tu ještě dělalo.*“⁹⁷

Na konci ledna 1964 pak vychází nový zákon o rozhlase. V jeho prvním odstavci se doslova píše, že „*Československý rozhlas svou činností založenou na politice KSČ provádí masově politickou a výchovnou práci, zajišťuje všestrannou informovanost domácích i zahraničních posluchačů o událostech doma i v zahraničí,*

⁹⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Miluší Tikalovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁹⁵ Archiv autorky, Rozhovor se Zdeňkem Škapounem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

⁹⁶ Např. Mikroforum, Mikrofon mladých, Meteor, hudební pořady. V pozdějších 60. letech vznikají i pořady o do té doby zakázaných umělcích apod.

⁹⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

podporuje tvůrčí iniciativu lidu a přispívá k dovršení kulturní revoluce.“⁹⁸ Tento zákon je ale ještě jednou novelizován hned na počátku roku 1967⁹⁹ (Köpplová a kol., 2003, s. 80). Rozhlas se zbavil závislosti na monopolních zdrojích informací z ČTK a TASSu¹⁰⁰ a víc se otevřel vlastním zdrojům. Zvýšení kvality tak bylo znatelné třeba u zahraničních korespondentů (Ješutová a kol., Praha, 2003, s. 334).

Konec cenzury prováděné zaměstnanci Hlavní správy tiskového dohledu na konci roku 1966 se promítnul i do další vlny odvahy rozhlasových redaktorů. „*S tou dobou se to uvolnilo. Mnohý věci se mohly dělat: kritičtější věci, už to nebylo tak utažené... Ovšem ono to často takový vlnovitý, to bylo. Něco se pustilo, potom se zase přitáhly šrouby. To se v rozhlase silně projevovalo, takový to vlnobití,*“¹⁰¹ vzpomíná Richard Seeman a jedním dechem hodnotí cenzorské zásahy: „*Oni často, to se mi taky stalo, kde viděli, že tam něco je, aby to nemuseli hlásit, přiběhli k nám a říkali: ‚Heleďte, opravte to, já bych jinak musel to hlásit.‘ Dostalo se to do stavu, kdy jsme narazili na ty slušňáky, který nechtěli zasahovat. Ono to zaměstnání asi jim bylo dost trapný, si myslím. Ale viděl jsem to podle toho chování.*“¹⁰²

Přesto u politicky ostřejších témat se cenzoři báli pustit do vysílání něco, co by se mohlo stát případnou rozbuškou. Jeden případ za všechny – potlačení studentského pochodu s heslem „Chceme světlo“¹⁰³ na poslední srpnový den roku 1967. Po této události natočil redaktor Vlado Příkazský o celé situaci reportáž, ta se ale i přes naplánované vysílání ještě v den výroby zadržela u cenzora: „*Zajímavé bylo, že neměli nic proti tomu, co říkali studenti, jak je tam zmlátili a zbili a tak dále. Ale byla tam věta od jednoho vysokého policejního funkcionáře, který se studentům omluvil. A to oni nechtěli připustit. Když se dostala tahleta záležitost na stůl, tak se to hlásilo Smrčkovi*¹⁰⁴, *Smrčka řek ne, my s tím takhle souhlasíme, takhle je to v pořádku. Dostal*

⁹⁸ Zákon č. 17/1964 Sb., Zákon o Československém rozhlase.

⁹⁹ A rozhlas se stal opět podřízený ministerstvu kultury a informací, ve vládě ho zastupoval pověřený místopředseda vlády.

¹⁰⁰ Tisková agentura Sovětského svazu.

¹⁰¹ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Zcela nepolitická akce byla vyvolána prostým faktem, že na strahovských kolejích, které byly původně postaveny jako ubytovny pro spartakiádní cvičence, netekla voda a nešla elektřina. I přes studentské stížnosti se nic nedělo. Situace se opakovala i poslední srpnový den 1967, proto studenti vyšli se svíčkami v rukou do ulic. Režim to tehdy pochopil jako politickou provokaci a zasáhl.

¹⁰⁴ Ferdinand Smrčka - tehdy šéf Hlavní redakce pro děti a mládež (pozn. aut.).

to Hoffmann¹⁰⁵, to znamená šéf rozhlasu, přes něj to šlo až na ÚV a ten pořad zakázali.“¹⁰⁶

Rozhlasoví reportéři si ale dokázali najít cestu, jak být umírněné, ale stále ještě pracující cenzory obejít. Jak vzpomíná Vlado Příkazský třeba volbou respondentů: „My jsme začali na podzim 67 dělat to vysokoškolské vysílání, ale to nebylo o vysokoškolácích, ale o politice. Tam byli Luboš Holeček, Jirka Müller, to byli funkcionáři, který se objevili v palachiádě, celý ten rok jsme dělali s nimi pořad Sondy, což bylo už téměř nenapadané.“¹⁰⁷ A později redaktoři zvláště s hudbou využívali ještě jednoho triku: „My jsme se znali s dětmi funkcionářů vrcholových, Smrkovského a dalších, všech těch možných členů předsednictva. To byly nejodbojnější děti, jaké jsem poznal. S nimi jsme točili. Když cenzor napad to, co tam říkají, tak on si stěžoval tatínkovi. Ten tatínek zase si stěžoval na cenzora, co je to tam za blbce, že tohle nechce pouštět, když támhle naši si to pouštěj z magnetofonu, proč by si to nemohli pouštět z rádia. Takhle se prosadilo hodně věcí, že to nechali být,“¹⁰⁸ doplňuje Vlado Příkazský.

Hlavní zlom přinesl rok 1968. Ve všech mediálních prostředcích se už od konce února měnil ohlašovaný program. Převládalo zpravodajství, přímé přenosy, publicistika. Témata o pravdách, po roce 1948 zamlčovaných nebo zkreslovaných, zaznívala éterem. Redaktoři vyráželi do terénu, ve vysílání se čím dál víc objevovala přímá kritika i názory občanů. Pracovníci cenzury už ale podle vzpomínek Richarda Seemana svoji kontrolní roli úplně vzdali: „V tý polednový době už se nijak nesnažila. To bylo úplně jiný ovzduší a to bylo i u nich, u těch cenzorů, takže oni už do toho zásadě nezasahovali. To byla jiná situace. Oni zřejmě cítili a ani neměli zájem si osobně zhoršovat situaci. To se tak uvolnilo po tom lednovým plénu postupně, že oni já bych řek tak od března nic nekontrolovali. Naslepo byli ochotni všechno potvrdit. Kolečko tady bylo, ale byla to naprostá formalita. Potom skončila cenzura a oni odešli.“¹⁰⁹

Po březnovém zrušení ÚPS nastala další vlna uvolnění. Ta se tenkrát týkala přímých přenosů debat veřejnosti s představiteli strany a vlády. Jako jedna z prvních diskuzí byl vysílán mítink 13. března ze Slovanského domu v Praze s názvem „Mladí se ptají“. I když se tehdy rozhlas tvářil, že vše jde do éteru v reálném čase, opak byl pravdou. Na

¹⁰⁵ Karel Hoffmann – tehdy ředitel Československého rozhlasu (pozn. aut.)

¹⁰⁶ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹⁰⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

otázky tehdy mimo jiné odpovídal Josef Smrkovský, který se ÚV zaručil, že se v rozhlase neobjeví nic „závadného“. Rozhlasoví pracovníci mu tak museli slíbit, že se přenos bude jistit přes zpoždění: „*My jsme po začátku natočili dvacet minut... Ty čekaly dvacet minut nebo patnáct minut, abychom přesně potom to mohli sesynchronizovat, to vždycky v nějakém potlesku se synchronizovalo... Tehdy to bylo složité, ty pásky se musely přehazovat ze stroje na stroj. Takovým způsobem se to zajistilo, pak to další jsme vysílali živě, myslím z Parku kultury už to bylo živý. Bez zpoždění. Ale ten první jsme vysílali opravdu s tím zpožděním.*“¹¹⁰

A i autocenzura, byť v první polovině roku 1968 motivovaná zcela jiným důvodem, pronásledovala hlavně redaktory zahraničního vysílání na každém kroku: „*Byly takové určité věci, kde se řeklo, tyhle ty hranice nemůžeme zatím překročit, abychom nezapříčinili (nakonec stejně jsme to zapříčinili, přišel srpen), ale ty hranice byly vytýčený. Netýkaly se vnitřních událostí, i když tam ta určitá opatrnost jako byla, ale zejména zahraničí. Byla obava nedávat Rusům nějaký věci, že my chceme, já nevím, vystoupit z Varšavský smlouvy a tak,*“¹¹¹ popisuje situaci Richard Seeman.

Veškeré mantinely padly 26. června, kdy parlament přijal novelu tiskového zákona, která zcela rušila cenzuru v médiích. Redaktoři tak přestali užívat dosavadních floskulí či opatrných frází a říkali i ve zpravodajství vše přímo.¹¹² Příkladem budiž samotné informování o faktickém zrušení cenzury.¹¹³ To, jak si dovolil zprávu uvést tehdejší parlamentní zpravodaj Československého rozhlasu Vladimír Brunát, bylo do té doby v rozhlase téměř neslýchané: „*Národní shromáždění zrušilo ode dneška tiskovou cenzuru... Na úvod přepojujeme na Pražský hrad, odkud se opět ozve náš parlamentní zpravodaj Vladimír Brunát: ,Tak nám dnes pochovali cenzuru, jinak třetí den, 24. červen, plenárního shromáždění...‘*“ A Brunátova kolegyně v následujícím zpravodajském pořadu „Svět dnes večer“ v nebojácné linii pokračovala: „*Dnešním dnem je uzákoněno de iure zrušení cenzury v Československu, která se de facto neuplatňovala už několik měsíců. Národní shromáždění schválilo totiž změnu 3 paragrafů dosavadního tiskového zákona. Současně doporučilo vládě, aby s návrhem nového tiskového zákona vyřešila problémy spojené s ochranou práv a cti občanů, je to důsledek včerejší diskuze, ve které poslanci věnovali této otázce značnou pozornost, jak*

¹¹⁰ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹¹¹ Archiv autorky, Rozhovor s Richardem Seemanem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010

¹¹² Zde je nutné ale upozornit, že se někdy začaly zaměňovat žánry a ve zpravodajských pořadech se objevovaly publicistické prvky apod.

¹¹³ Fakticky i samotné připuštění toho, že ve sdělovacích prostředcích cenzura existuje/existovala, bylo výjimečné.

*jsem už říkala před 24 hodinami. K jejich dnešním ohlasům na tento názor bych chtěla říci, že my v rozhlase s jejich mnohými myšlenkami souhlasíme, rozhodně třeba s požadavkem poslance Hanzlíka psát pravdivě, přičemž bychom rádi psali pravdivě o všem a o každém. Rovněž souhlasíme se slovy poslance Koldera, že není pravda, že slovenští účastníci Sjezdu novinářů vyslovili nedůvěru soudruhu Biľakovi a Brenžičovi, jak jsme to prý ohlásili v neděli ve 22 hodin. My jsme totiž skutečně žádnou takovou informaci v uvedené době nevysílali, pouze o 3 hodiny dříve vystoupil v Rozhlasových novinách člen ÚV Svazu slovenských novinářů Ján Čomaj. Sdělil, že slovenští komunisté na sjezdu novinářů dopis s vyslovením nedůvěry projednávali a potom se rozhodli, že konečnou verzi vypracují až v Bratislavě.*¹¹⁴

V takové společenské atmosféře, vyostřené ještě vydáním manifestu Ludvíka Vaculíka Dva tisíce slov, kterou podporovaly de facto i de iure už svobodná média, nemohl Sovětský svaz zůstat klidný. Na schůzkách, které se uskutečnily na konci července a začátku srpna 1968 v Čierné nad Tisou a Bratislavě, se českoslovenští představitelé státu zavázali splnit požadavky sovětského vedení zejména na změnu ve vedení stranických i státních orgánech a obnovení kontroly nad sdělovacími prostředky. Později ale Dubček a pražské stranické vedení ani jedno nařízení nesplnili.

21. srpna 1968 se tak opakovala historie, republiku ale neobsazovali Němci, nýbrž Sověti. A podobně jako v závěru druhé světové války, došlo k boji o rozhlas. Střet Pražanů a pracovníků rozhlasu se sovětskými vojáky si vyžádal 15 obětí. Sovětské vojáky nakonec budovu rozhlasu obsadili s cílem svobodné vysílání přerušit. Pracovníkům rozhlasu se ale podařilo pokračovat ve vysílání z jiných objektů po následujících osm dní.

Kapitulace rozhlasových redaktorů přišla s koncem srpna s uveřejněním Moskevského protokolu. Z budovy Československého rozhlasu se vysílání znovu rozeznělo až 9. září. To už ale šlo o program vysílaný „prověřenými“ lidmi a „řádně učesaný“. Následující období pak přineslo opět návrat ke starým pořádkům a odchody desítek redaktorů a dalších rozhlasových pracovníků.

¹¹⁴ Veškeré přepisy dobových zpráv byly pořízeny z pásů Fonotéky Českého rozhlasu.

8. NOVÉ POŘÁDKY, STARÉ PRAKTIKY PO SRPNU 1968

Naděje Pražského jara skončily příjezdem sovětských tanků. Přesto značná část veřejnosti, stejně jako novinářů, doufala alespoň v částečný úspěch Dubčekovy delegace mířící do Kremlu. Moskevský protokol z 26. srpna ale vše zhatil. Nejenom že ideově popřel celé Pražské jaro a přijal „bratrskou pomoc SSSR“, ale taky zavázal vedení Komunistické strany Československa k ovládnutí sdělovacích prostředků skrze nové zákony, opatření nebo i personální změny. Cesta k nové kontrole obsahu médií se tak naplno otevřela a plnění sovětských nařízení se rozjelo s nebývalou rychlostí.

Už 28. srpna 1968 vydává ÚV KSČ opatření, ve kterém deklaruje: „*Vytvořit na ministerstvu informací a kultury skupinu pro vyhodnocování veškerého tisku, rozhlasu a televize. Její hlavní úkoly: zpracovávat přehled, upozorňovat na chyby a nedostatky. Předložit Národnímu shromáždění do 10. září mimořádné dočasné zavedení tiskového dozoru a vybudovat ho do 15. září 1968... Vytvořit v rozhlasu a televizi ‚skupiny autocenzury‘, které zabezpečí odpovídající obsah a přístup.*“¹¹⁵ A hned 30. srpna 1968 vydává vláda mimořádné opatření, na jehož základě vzniká Úřad pro tisk a informace. Obnovená cenzura měla za úkol usměrňovat a kontrolovat činnost všech médií¹¹⁶ a zároveň pracovala jako konzultační a informační středisko vlády pro styk s redakcemi (Köpplová a kol., 2003, s. 82).

10. září vstupuje v platnost směrnice k uplatnění tiskového zákona a dodržování pokynů Úřadu pro tisk a informace. O dva dny později pak vzniká vládní výbor pro tisk a informace, který má jako hlavní cíl sledovat a hodnotit činnost tisku, rozhlasu a televize, zabezpečovat dodržování platných předpisů a koordinovat opatření a směrnice o činnosti médií podle požadavků vládní politiky. Hned druhý den Národní shromáždění přijímá Zákon č. 127/1968 Sb. o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných sdělovacích prostředků. Ten mimo jiné stanovil zmocněnce pro rozhlas a televizi, kterého jmenovala vláda. Zákon taky upřesnil smysl a formu existence Úřadu pro tisk a informace, jehož hlavním úkolem bylo jednotně usměrňovat a kontrolovat činnost tisku, rozhlasu, televize a ČTK. Zároveň měla

¹¹⁵ Zápis ze zasedání ÚV KSČ. In Ješutová a kol.: Od mikrofonu k posluchačům, Český rozhlas, Praha, 2003, s. 346.

¹¹⁶ Tedy tisku, ČTK, Československého rozhlasu a Československé televize.

instituce fungovat jako informační a konzultační středisko předsednictva vlády pro styk s redakcemi. Předběžná cenzura byla opět zlegalizována (Köpplová a kol., 2003, s. 83).

Úkolem úřadů bylo zajišťovat, aby v médiích nebyly zveřejňovány informace, obsahující skutečnosti, které jsou v rozporu se zájmy státu. Pokud takové na stránky novin nebo do rozhlasového či televizního éteru mířily, byl příslušný úřad nebo zmocněnec oprávněn pozastavit jejich zveřejnění a jiné rozšiřování. Zákon rovněž obsahoval stupnici dodatečných postihů (Köpplová a kol., 2003, s. 409).

1. ledna 1969 vstoupil v účinnost ústavní zákon číslo 143/1968 Sb. o československé federaci, který v oblasti řízení sdělovacích prostředků ustanovil systém, ve kterém fungovaly Federální výbor pro tisk a informace, Český úřad pro tisk a informace a Slovenský úřad pre tlač a informácie. ČÚTI vydával pokyny, které byly závazné pro všechny, kteří schvalovali pořady zařazované do výroby a vysílání. Jeden z prvních například média zavazoval k vytváření co nejširšího prostoru pro stanoviska a myšlenky obsažené v rezoluci listopadového pléna ÚV KSČ a programových prohlášeních vlády. V instituci pak vznikl taky druhý odbor, který měl na starosti monitorování a kontrolu odvysílaných programů. De facto tedy prováděl skrze obsahové analýzy cenzuru následnou. Zároveň Český úřad pro tisk a informace mohl redakce „žádat“ o součinnost při vydávání zpráv. 7. ledna 1969 tak redakce obdržely požadavek, aby v médiích nebyly rozvíjeny kampaně proti vedoucím představitelům strany a státu stejně jako skandalizující články nebo karikatury. 20. ledna pak následoval obdobný dopis tentokrát spojený se smrtí Jana Palacha (Köpplová a kol., 2003, s. 85).

V březnu 1969 byl schválen statut odpovědných redaktorů, tedy zmocněnců Českého úřadu pro tisk a informace. V ČÚTI tak vzniklo středisko, které zajišťovalo, aby hromadné sdělovací prostředky nezveřejňovaly informace v rozporu s důležitými zájmy vnitřní i zahraniční politiky (Köpplová a kol., 2003, s. 86).

Vedení KSČ na jaře 1969 usilovalo o to, aby novináři přijali svoji odpovědnost za krizový stav, aby sami začali své řady čistit a nedostatečně loajální členy ze svých řad vylučovat. 17. května proto Rudé právo otisklo Slovo do vlastních řad, které podepsali i někteří pracovníci rozhlasu. Tím prakticky došlo k normalizaci ve sdělovacích prostředcích a řada novinářů je tak musela opustit, mnozí z nich odešli do zahraničí – někteří do Rádía Svobodná Evropa a Hlasu Ameriky (Köpplová a kol., 2003, s. 84).

8.1 Opětná důsledná kontrola vln

Podchytit obsah a řízení všech médií bylo jedním z prioritních úkolů KSČ po 21. srpnu 1968. I když Československý rozhlas vysílal až do začátku září z jiných prostor než z hlavní budovy na Vinohradské ulici v Praze a stále se snažil na první pohled odolat politickým tlakům, v nejvyšších patrech státnického aparátu se už chystal plán, jak instituci znovu dostat pod kontrolu.

Jedním z prvních kroků bylo ustanovení nového vedení instituce. Dva dny po podepsání Moskevského protokolu, 28. srpna 1968, tak nad rozhlasem přejímá kontrolu nový vládní zmocněnec Odon Závodský. Ten měl za úkol v co nejkratší době a v co největší míře zajistit přímý vliv strany a vlády nad rozhlasem. Na 6. září proto svolává mimořádnou rozšířenou poradou vedení o obnovení provozu v hlavní budově a bezpečnostních předpisech, které se zejména týkaly poskytování informací veřejnosti a cizím zpravodajům. O tři dny později pak rozhlas znovu začíná vysílat z hlavní budovy. (Köpplová a kol., 2003, s. 82).

Cenzura našla v rozhlase opět své místo. 12. září 1968 byly vydány pokyny pro programové inspektory a hlasatele Československého rozhlasu. Do vysílání směly být zařazeny jen relace potvrzené podpisem jednoho z odpovědných pracovníků. Za dodržování odpovídal programový inspektor a ředitelé krajských studií (Ješutová a kol., 2003, s. 351). Obnovenou schvalovací praxi popisuje Vlado Příkazský: *„Ty staré tradice té cenzurní praxe se znovu zavedly. Jako nové metody ne. Tam bylo nejvíc viditelné, nebo na co oni nejvíc mířili, to byly ty vztahy se spřátelenými zeměmi. Napadnout internacionalismus tehdy... To byly takové hroty, které oni sledovali. Ono se pak sledoval i silvestr. Třeba silvestr ten musel být hotový koncem září (...) a pak to poslouchala jedna skupina, když tam něco bylo, tak se to předělalo, poslouchali to podruhé, před silvestrem znovu.“*¹¹⁷

Redaktoři i vysílací technici, aktivně činní během Pražského jara a vysílání v srpnových dnech, byli od vysílání odstaveni a v první vlně čistek se rozhodovalo o jejich dalším osudu. Někteří v těchto dnech dobrovolně opustili nejen budovu na Vinohradské ulici, ale i Československo¹¹⁸. Jejich novým působištěm se pak většinou

¹¹⁷ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹¹⁸ Například reportér Sláva Volný, který svoje nové působiště našel v Rádiu Svobodná Evropa.

stala česká vysílání zahraničních rádií. Ostatní nepohodlní či nedůvěryhodní byli bez milosti vyhozeni.

A „stabilizace“ rozhlasu a jím vysílaného programu pokračovala i se začátkem roku 1969, kdy vedení přijalo návrh na zřízení ideové rady, která plnila funkci poradního orgánu ústředního ředitele. Přes všechna opatření nový dohled nad vysíláním i personálem na konci ledna neuhlídal prohlášení skupiny publicistů¹¹⁹ vydané v souvislosti se smrtí Jana Palacha a podporující „pražskojarní“ politiky Dubčeka, Smrkovského, Černíka a další. Srovnat poměry v rozhlase se proto znovu pokusil 3. dubna Český úřad pro tisk a informace, který vydal závazné pokyny pro činnost médií a také „Opatření o Československém rozhlase“. To vymezovalo povinnost vedoucích všech programových úseků důsledně dodržovat základní politickou koncepci rozhlasového programu. Na konci téhož měsíce pak vedení rozhlasu přijalo stanovisko k výsledkům dubnového plenárního zasedání ÚV KSČ a znovu potvrdilo podporu politiky strany a zápasu s „protisocialistickými a antisovětskými živly“ (Köpplová a kol., 2003, s. 85 – 86).

Jakmile se ale do čela KSČ dostává Gustáv Husák, snaží se do rozkolísané morálky zasáhnout sám. Na uzavřeném jednání navrhuje odstranit z vysílání rozeznatelné hlasy ze srpnových událostí i z událostí Pražského jara, jak popisuje Vlado Příkazský, který působil od června do srpna 1968 v kolektivním vedení Československého rozhlasu: *„Dokonce tehdy nás pozval, asi tři lidi jsme byli u Husáka, a ten říká: ‚Vy musíte okamžitě ty lidi, co jsou známí ze srpnového vysílání a jsou rozeznatelný hlasem nebo podle jména, s nimi musíte něco udělat, ať píšou, pošlete je do zahraničí, ať dělají něco, aby nebyli lidem na očích.‘ Ještě měl rozumné chvílky, a to bylo 12. května, přesně si pamatuju datum, 69.“*¹²⁰

Den po té ale vychází manifest „Slovo do vlastních řad“ a osmašedesátníci dostávají na výběr: buď se k provolání připojí a budou se od aktivit roku 1968 distancovat, nebo budou vyhozeni. Za podpis pod dokumentem pak nové vedení rozhlasu většinou slibovalo dobrá bydla. Jednu z nabídek dostal i Vlado Příkazský: *„Přemlouval mě, abych se stal programovým ředitelem, já jsem říkal, že mě to nezajímá, že já tak děti a mládež a tak a dost. Ještě mě do Karlových Varů pozval, tam mě vozral, ale nechtěl jsem, a od té doby to bylo jasné.“*¹²¹ Kdo stranickou nabídku

¹¹⁹ V. Šťovíčková, J. Janíček, J. Dientsbier, S. Sigmund a další.

¹²⁰ Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹²¹ Tamtéž.

nepřijal, čekala ho komise, jako Vlado Příkazskýho: „*To mi řekli, že jsem zradil dělnickou třídu a dal jsem se do rukou pravicových extremistů. To říkal takový jeden hloupý chlap, který mě neznal. Když říkal, že jsem zradil dělnickou třídu, tak ho kopali pod stolem a říkali ‚neblbni, to je horník‘. Oni chtěli prostě, jestli souhlasím se vstupem nebo nesouhlasím. Vlastně u mě ani tuhle otázku nekladli... Ptali se mě, co já na to říkám, já říkal ‚víte, vy se takhle usnesete, že Marie Terezie zapříčinila první světovou válku, no tak to asi platí, ne? ... To nemělo smysl. Tady v tom rozhlasovém prostředí to bylo v podstatě, teď to nadsadím, to bylo pro mě vysvobození. Kdybych tady zůstal, tak musím dělat celou tu dobu normalizace. To přece nebylo přijatelný. To už nešlo.“¹²²*

Z rozhlasu během roku 1969 muselo odejít na 600 pracovníků všech profesí. Hlavní personální změny na nejvyšších postech rozhlasu přichází s novým ústředním ředitelem Bohuslavem Chňoupkem od 20. června 1969. Ve funkcích končí někteří náměstci, šéfredaktor Hlavní redakce zpravodajství a publicistiky a další vedoucí pracovníci. Na jejich posty byli dosazeni hlavně stalinisté, kteří si je drželi většinou až do poloviny osmdesátých let. Nutnou výbavou nově přijímaných redaktorů musela být členská průkazka KSČ a prověřená spolehlivost. Z éteru zmizelo živé vysílání, obnovila se cenzura, opět vznikaly seznamy zakázaných autorů. Formovaly se různé schvalovací komise, dohlížející na ideologickou náplň vysílání, a až na výjimky bylo z éteru odstraněno vše, co se týkalo Západu (Köpplová a kol., 2003, s. 84).

Obava z výročí vstupu sovětských vojsk do Československa přinesla pak ještě jednu formu cenzury – lidských postav. Nové vedení tehdy vyhlásilo dny 20. a 21. srpna za nepracovní a zaměstnancům spojeným s vysíláním v roce 1968 bylo „doporučeno“ nechodit do práce. Jak Vlado Příkazský podotýká, reálně do rozhlasu nesměli déle než pouhé dva dny: „*No ne jenom jeden den! No čtrnáct dnů jsem sem nesměl v šedesátém devátém. Týden před a týden po... a normálně jsem dostával plat.“¹²³*

A v rozhlase platil zpřísněný režim. Do budovy byl omezen vstup, připravena byla náhradní vysílací pracoviště. Ostrahu instituce zajišťovaly oddíly Pohraniční stráže, Veřejné bezpečnosti a Lidových milicí. Provoz zajišťovali politicky nejspolehlivější pracovníci nebo ti, kteří běžně na vysílacím pracovišti nepůsobili (Ješutová, 2003, s. 353). Ve druhé skupině byla i zvuková mistryně Jitka Borkovcová, která v rozhlase v té době pracovala především v dramatické tvorbě. Na výročí jí ale byla přidělena služba denního technika vysílání: „*Byl to takový zážitek*

¹²² Archiv autorky, Rozhovor s Vladem Příkazským, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹²³ Tamtéž.

nezapomenutelný a horší než srpen 68, protože nám za zadkem seděli milicionáři s kvérem přes nohy. To zkrátka se nedá zapomenout. Jsem věděla, že už jsme v háji a že to bude pokračovat.“¹²⁴

Potvrzení nových pořádků a konec první etapy normalizace je ohraničen datem 5. listopadu 1969. Tehdy se v éteru ozvalo prohlášení nového vedení, které se od předchozího vývoje v Československém rozhlasu distancovalo. Proces přerodu tak byl ukončen. Redakce i technické složky byly na dalších 20 let stabilizovány: „*Nerobte vlnky*“ se říkalo... *Nestrkal se nos tam, kam se nemělo,*“¹²⁵ uzavírá Zdeněk Škapoun.

¹²⁴ Archiv autorky, Rozhovor s Jitkou Borkovcovou, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

¹²⁵ Archiv autorky, Rozhovor se Zdeňkem Škapounem, vedla Markéta Šenkýřová, v Praze 2010.

ZÁVĚR

Československý (nyní Český) rozhlas, ač jsou jeho současné místo v systému médií, poslechovost a možnost působit na lidi v současnosti hodnoceny jakkoli, měl nezastupitelnou roli ve formování společenského bytí, žití i povědomí. K prosazování mocenské ideologie proto bylo v minulosti potřeba mít ho pod kontrolou. Uvědomoval si to okupantský režim nacistů za druhé světové války stejně jako komunisté po roce 1948.

Cesta k možnému ovlivnění rozhlasu politickými elitami státu začala už za první republiky, kdy se společnost s ručením omezeným, původně založená čistě na soukromé podnikatelské platformě, přetransformovala na společnost s majoritním podílem státu. Takové vlastnictví potom jakýkoli autoritářský režim mohl jednoduše využít k tomu, aby všechny mediální výstupy přizpůsobil svým potřebám, vizím a zákazům.

Paralela mezi převzetím rozhlasu nacisty a vystavěním jejich systému kontroly a následném ovládnutí média komunisty s cenzorskou kontrolou je zjevná. Přesto zde jeden zásadní rozdíl najdeme. Zatímco kontrolu za druhé světové války můžeme chápat jako akt okupantského režimu, cenzoři po roce 1948 prováděli svoji práci z pověření legitimního, rozuměj ve volbách řádně zvoleného establishmentu.

Systém komunistické kontroly rozhlasových vln, potažmo celého mediálního sektoru, prošel několika fázemi. V samých počátcích byl prováděn tajně úředníky ministerstva informací, později vnitra. Až na počátku padesátých let začala vznikat centralizovaná struktura zasahující do všech koutů republiky, velkých i malých redakcí. Hlavní správa tiskového dohledu, byť zřízená také tajně, se brzy dostala do širokého povědomí veřejnosti nejen svými cenzorskými zásahy, ale také svojí viditelnou přítomností v redakcích. Svoje detašovaná pracoviště měla mimo jiné i v Československém rozhlase.

Rozhlasová cenzura Hlavní správy tiskového dohledu probíhala v několika stupních: do vysílání se nesmělo dostat nic, co předem zaměstnanec HSTD nezkontroloval jak v psané, tak zvukové podobě, a co další inspektor na vysílání, tedy už zaměstnanec rozhlasu, přímo při produkci opět neprošel slovo od slova. Zároveň se režim proti "závadnému" obsahu několikrát jistil: jednak se většina programu předtáčela, do vysílání tak nemohl redaktor z čista jasná říci něco protirežimního, jednak většina přímých přenosů měla úmyslné, až několikaminutové zpoždění (pro

jistotu se natáčela na pásek a teprve pak se vysílala). Když už se do éteru ozval redaktor nebo moderátor přímo, byl to kádrově prověřený pracovník, a i u takového přenosu existoval způsob, který dával inspektorovi při případném excesu několikavteřinový náskok k zastavení vysílání, aby se nedostalo k posluchači. V neposlední řadě je nutné připomenout i kontrolu zahraničních rozhlasových vln, která se opírala zejména o nově budované sítě rušiček a do které režim investoval nemálo energie, ale taky peněz.

Sofistikovaný systém kontroly stavěl taky na autocenzuře samotných redaktorů. V padesátých letech nebylo v rozhlase takového zaměstnance, který by si dovilil s vědomím vlastního kariérního i společenského konce říci do vysílání něco proti režimu. S postupným uvolňováním na konci dekády a s nástupem šedesátých let se mantinely odvahy posouvaly, přesto se jednalo spíše o náznaky, dvojsmysly a narážky, než že by se kdokoli otevřeně prostřednictvím rozhlasových vln postavil režimu. Přesto i ve „zlatých šedesátých“ stále cenzura pracovala, jen se měnily hranice zásahů podle uvolňujícího se společenského klimatu.

Uvolnění rozhlasového programu a možnosti říkat věci, které byly do té doby tabu, přišlo až na jaře 1968 a hlavně se zrušením cenzury vydáním nového tiskového zákona v červnu 1968. Svoboda tisku ale netrvala dlouho. Po srpnu 1968 režim novináře opět přidusil. Převzetí kontroly nad rozhlasem, personální čistky srovnatelné s těmi během let padesátých, změny v programu, systému vysílání i opětný návrat k předběžným i následným kontrolám pořadů tento fakt jen potvrzují.

Přesto všechno narátoři, ať již členové KSČ či bezpartijní, hovoří o práci v rozhlase během popisovaných let jako o zaměstnání, které mělo nastaveno určité parametry, jež se musely dodržovat. (Auto)Cenzorské praktiky byly součástí jejich každodenního života a otevřená revolta neměla podle nich smysl. Kontrola byla v některých profesích více viditelná, v některých se skrývala v běžných pracovních pokynech. Přítomnost pracovníků HSTD a jejich přímý vliv na obsah vysílání si uvědomovali hlavně redaktoři, jejich tvorby se zásahy týkaly především. Techničtí pracovníci se s nařízeními cenzorů setkávali jen zprostředkovaně, když měli podle jejich pokynů pořad přestříhat nebo když se účastnili živého či důvodně zpožděvaného vysílání.

Ze vzpomínek a některých už „bílých míst“ v paměti oslovených zaměstnanců rozhlasu se vynořují nové otazníky nad celkovou cenzorskou praxí. Zejména jakou váhu, resp. dopad měla cenzorská hlášení na jednotlivé redaktory nebo jak moc mohla ovlivnit jejich kariérní postup nebo i samotnou náplň práce v rámci redakce.

U technických pracovníků se potom nabízí otázka, jak bylo jejich zařazení ovlivněno vzhledem k jejich „kádrovému“ profilu a (ne)stranickosti.

Neopomenutelným rozšířením a obohacením této práce do budoucna by pak bylo především dohledání narátorů z řad tehdejších cenzorů, což je vzhledem k dobovému odstupu a snaze pomlčet o takové etapě života člověka věci nejobtížnější.

EDIČNÍ POZNÁMKA

Veškeré rozhovory z archivu autorky byly použity ve formě jejich reálného přepisu. Jedinou úpravu, které se autorka dopustila, byl přepis nespisových koncovek přídavných jmen „-ej“ na spisovný tvar a sloves „bejt“ na „být“.

LITERATURA A DALŠÍ ZDOJE

BURTON G. – JIRÁK J. *Úvod do studia médií*. 1. vydání. Brno : Barrister & Principal, 2001. ISBN 80-85947-67-6.

CUHRA J. a kol. *České země v evropských dějinách, díl 4*. 1. vydání. Praha, Litomyšl : Paseka, 2006. ISBN 80-7185-794-7.

CYSAŘOVÁ J. *Televize a moc: 1953-1967*. 1. vydání. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996.

HALADA J. – OSVALDOVÁ B. a kol. *Encyklopedie praktické žurnalistiky*. 1. vydání. Praha : Libri, 1999. ISBN 80-85983-76-1.

JEŠUTOVÁ E. a kol. *Od mikrofonu k posluchačům*. 1. vydání. Praha : Český rozhlas, 2003. ISBN 80-86762-00-9.

JIRÁK J. – KÖPPLOVÁ B. *Média a společnost*. 1. vydání. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-697-7.

KAPLAN K. – TOMÁŠEK D. *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. 1. vydání. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-38-2.

KLIMEŠ L. *Slovník cizích slov*. 5. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1994. ISBN 80-04-26059-4

KONČELÍK J. *Cenzura*. In: REIFOVÁ I. a kol. *Slovník mediální komunikace*. 1. Vydání. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-926-7.

KÖPPLOVÁ B. a kol. *Dějiny českých médií v datech: rozhlas, televize, mediální právo*. 1. Vydání. Praha : Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0632-1.

McQUAIL D. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha : Portál, 1999. ISBN 80-7178-200-9.

OTÁHAL M. – VANĚK M. *Sto studentských revolucí*. 1. vydání. Praha : Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-337-1.

VANĚK M. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. 1. vydání. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. ISBN 80-7285-045-8.

VANĚK M. – MŮCKE P. – PELIKÁNOVÁ H. *Naslouchat hlasům paměti*. 1. vydání. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.

INTERNET

Ideologická propaganda v Československé televizi [online]. Cit. 2010-09-14. Dostupné na www: <http://www.totalita.cz/ip/tp.php>.